

Válasz az opponensi kérdésekre

Bevezetés

A válasz legelején mindenekelőtt szeretném megköszönni Kiss Gy. Csaba., Kukorelli István és Stipta István opponenseknek az alapos munkát, a sok értékes, illetve konstruktív kritikát, pontosító kiegészítést, valamint a hozzám intézett gondolatébresztő kérdéseket. Miután az utóbbiból több mint negyedszáz érkezett, a válaszom előkészítése során megpróbáltam beazonosítani az egyes részkérdéseket, majd tematikus csoportokba szervezni azokat. Erre a csoportosításra építettem fel a válaszomat is. Ugyanakkor egyes megjegyzéseket külön-külön válaszoltam meg.

A válasz legelején azokra az észrevételekre szeretnék kitérni, amelyekre rövid és egyértelmű, sokszor pedig önkritikus válasz adható. Itt mindenekelőtt a pontatlan megfogalmazásokra gondolok, amelyeket bírálóim észrevették és szóvá tettek. Így csak egyetérteni lehet Stipta István megjegyzésével, hogy nem szerencsés osztrák-magyar közjogi hagyományokról beszélni, hanem a kölcsönhatások ellenére jóval pontosabb osztrák és magyar közjogi hagyományokról beszélni. Úgyszintén köszönöm a magyar szakirodalomra vonatkozó kiegészítéseket. Köszönöm Kiss Gy. Csaba megjegyzését, miszerint a csehszlovák szimbolikában nem nyárfaágak, hanem hársfaágak szerepelnek. Kiss Gy. Csabával egyetértek abban is, hogy nem célszerű Szent Vencelről, mint legfőbb cseh szentről beszélni, hiszen legfeljebb a cseh állam patrónusaként, azaz a cseh államiság egyik fontos szimbólumaként emelkedik ki a cseh szentek sorából. Kukorelli Istvánnak pedig meg szeretném köszönni a csehszlovák államfő jogállásával kapcsolatos azon részkérdéseket, amelyekre nem tértem ki az értekezésemben, de megmagyarázásuk nélkül szegényebb lenne a dolgozatom. Hasonló szerepet játszott Stipta István és Kiss Gy. Csaba számos konkrét észrevétele is.

Szent Vencel (kb. 907-935) cseh fejedelem, Szent Ludmilla vértanú unokája (kb. 859-920), jámbor keresztény, ám rövid életet élt és nagymamájához hasonlóan ő is az uralkodó családon belüli viszályok áldozatává vált.¹ A személye körüli kultuszépítés nagyon korán kezdődött el, a cseh államiság szempontjából azonban az egyik legfontosabb lépést mégis Luxemburgi IV. Károly tette meg, aki deklarálta, hogy Szent Vencel a Cseh Királyság örökös uralkodója, miközben az összes későbbi uralkodó, államfő csupán az ő földi helytartója, helyettese.² Akkor

¹ Puskely Mária: A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földrész hagiográfiája. Kairoz, Budapest, é. n. 414-415. o.

² <https://www.pastorace.cz/clanky/karel-iv-stanovil-ze-svaty-vaclav-je-vecny-panovnik>

született meg az a cseh királyi korona, amelyet Szent Vencelnek ajánlottak és emiatt szentvencelinek is nevezik. Az emléknapja sokáig cseh tartományi egyházi ünnep volt. Szent Vencel napja (szeptember 28.) az első Csehszlovák Köztársaság idején a törvény által szabályozott emléknapok közé tartozott. Az államalapító államfő, Tomáš G. Masaryk a szentvenceli tradíciót ugyan nem tartotta kiemelkedően fontosnak a demokratikus csehszlovák államiság szempontból,³ de a történelmi beágyazottsága miatt teljesen nélkülözni sem tudta. A sokáig a szentistváni Magyarországon élő szlovák katolikusok nem kötődtek különösebben Szent Vencelhez, de mindenesetre közelebb állt hozzájuk, mint az új állam által preferált, de a szemükben eretneknek számító Husz János. Miután Vencel annak idején jó viszonyt ápolt a szomszédos német területekkel, a második világháború alatti német megszálló hatóságok saját céljaik érdekében igyekeztek kihasználni az emlékét. A napját munkaszüneti nappá nyilvánították és az egyik legfontosabb protektorátusi kitüntetés is a szentvenceli sas szimbólumát használta fel. . Sőt, a második világháború legvégén a legelvetemültebb cseh kollaboránsokból létrehozott cseh katonai egység is az Önkéntes Szentvenceli Század névre hallgatott.⁴ Mindez nem növelte népszerűségét a háború utáni nacionalista években. A „rehabilitációt” csak a rendszerváltás és az önálló Cseh Köztársaság kikiáltása hozta magával. Szeptember 28-a tehát jelenleg ismét állami ünnepnek számít, mint a cseh államiság napja..

Stipta István bírálata finoman kifogásolta a témával közvetve vagy közvetlenül összefüggő korabeli és aktuális magyar nyelvű szakirodalom hiányát. Néhány szerzőre és műre ugyan hivatkoztam, de való igaz, hogy főleg a cseh és szlovák nyelvterületen keletkezett szakirodalomra támaszkodtam. Azon korábbi magyar szerzők közül, akiknek volt hozzáfűznivalójuk a témához ki kell emelnem Zsedényi Bélát, illetve Flachbarth Ernőt, valamint a későbbiekben Gyönyör Józsefet. Az említett szerzők a legtöbb figyelmet ugyan a nemzetiségi kérdésnek szentelték, de itt-ott a teljes csehszlovák alkotmányos rendszer jellemzésére is vállalkoztak.⁵ A jelenlegi magyar jogtörténeti szakirodalomban pedig – a témát tágabb közép-európai kontextusba helyezve – főleg Szabó István foglalkozott a régebbi csehszlovák államfői problematikával. Ezt a szakirodalmi hiányt most legfőképp a válasz azon részeiben próbálom bepótolni, amely a két világháború közötti Csehszlovákia demokratikus jellegével és kormányformájával foglalkozik.

³ Az 1918 őszi Washingtoni Deklaráció is csak a huszitizmusra és a cseh testvérek tradíciójára hivatkozott.

⁴ Pavlíček, Václav a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Liber, Praha, 2011. 112. o. 19. lábja.

⁵ Zsedényi Béla: A csehszlovák köztársaság alkotmánya III. A végleges alkotmány. Miskolci Jogászet, I. évf. 1925. július-augusztus.

Terminológiai problémák és elméleti keretek

Kiss. Gy. Csaba bírálatának egy része az értekezésben használt történeti terminológiára, illetve az egyes korszakokra használt elnevezésekre (államszocializmus, népi demokrácia stb.) vonatkozott. Az általam is használt államszocializmus fogalom leginkább a rendszerváltás utáni baloldali szakmai diskurzusban fordul elő, amely igyekszik tisztázni az 1989-ig fennálló rendszer („a létező szocializmus”) jellegét.⁶ Az említett diskurzus Szigeti Péter jogfilozófus szavaival élve arra a kérdésre keresi a választ, hogy 1989 környékén milyen szocializmus(ok) szenvedett (szenvedtek) történelmi vereséget? Az egyik lehetséges válasz pedig az, hogy az államszocialista rendszer vereségéről volt szó, amelyet a következő társadalomszervezési jellemzőkkel írt körül: „Mindenekelőtt nem voltak tőkés társadalmak, mert nem a magántulajdon alapzatán és piaci kapcsolatokon keresztül egyesítették a termelés két legfontosabb tényezőjét, az embert és a termelési eszközöket... Továbbá nem voltak – de történelmi adottságaik következtében nem is lehettek – kommunista társadalmak sem... Az államszocializmus – vagy politikai szocializmus – tehát állami keretek között szerveződő, olyan köztulajdoni dominanciájú, de akár a vegyes tulajdoni rendszerig elmenő berendezkedés, amelyet nem a piac, hanem a politika integrál.”⁷ A szocializmus egyébként mindig is tág fogalom volt, amelynek közismerten sok arca volt, illetve lehetett. Szigeti az idézett összefoglaló tanulmányban viszont meggyőzően azt is bemutatta, hogy a megvalósult modell nem annyira a teoretikusok műveiből következett, hanem a való élet és a konkrét politikai körülmények formálták annak későbbi arculatát.⁸ Szigeti ugyanakkor nem tagadta az államszocialista rendszerek demokráciahiányát, sőt, a bukásuk egyik legfontosabb tényezőjét éppen a létezésüket végigkísérő demokráciahiányban látta.⁹ Az államszocializmus kifejezés használatát tehát nem a demokráciadeficit problematikájának elkenése miatt választottam, hanem azért, mert ez a fogalom szerintem komplexebb módon írja le az 1989 előtti társadalmi-politikai rendszert és nemcsak az akkori hatalomgyakorlás módjára fókuszál.

A szovjet típusú totalitáriánus modellről viszont azért nem beszéltem, mert az szerintem nem differenciál kellőképpen az államszocializmusnak nevezett rendszer egyes belső fejlődési szakaszai között. Szerintem ennek az értelmezési modellnek a felmerülése idején volt

⁶ Szalai Erzsébet 2007-ben inkább már a létezett szocializmusról értekezett. A létezett szocializmus – és tanulságai. In: Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok. Szerk.: Krausz Tamás – Szigeti Péter. L’Hamattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 53-75. o.

⁷ Szigeti Péter: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. In: Államszocializmus. Értelmezések – viták – tanulságok. Szerk.: Krausz Tamás – Szigeti Péter. L’Hamattan – Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2007. 14-15. o.

⁸ Szigeti Péter: cit. op. 17-18. o.

⁹ Uo. 51. o.

létjogosultsága, de az általam kutatott kontinuitási és államműködési kérdések kapcsán nem tudtam hasznát venni, mert nem volt képes visszaadni a 20. századi antidemokratikus politikai rendszerek bonyolultságát. Mindegyik politikai rendszer az eszmei megalapozásán túl ugyanis konkrét kulturális-mentális közegben születik és konkrét történelmi pillanat kihívásaira reagál.

A népi demokrácia kifejezést átvettem az 1989 előtti diskurzusból. Valóban jobb lett volna időzjelben használni. A szocialista államtudomány és államjog a „népi demokráciát” ugyanis előszeretettel szokta szembeállítani a „polgári demokráciával,” amely szerinte legfeljebb csak a jogegyenlőséget volt képes megteremteni, a társadalmi igazságosságot nem. A korabeli államjog a szocialista alkotmányok legalább két nagy csoportját különböztette meg – egyrészt az 1918. évi szovjet-orosz, majd az 1924. évi szovjet „proletárdiktatúra” alkotmány(ok) által megtestesített első típust, másrészt az 1945 után született népi demokratikus alkotmányokat. Ezek az átfogó csoporton belül pedig aszerint különböztették meg a további változatokat, hogy azokat az egyes érintett államok a fejlődésük melyik fázisában fogadták el.¹⁰ A két fő kategória közötti legfőbb különbség abban rejlett, hogy a szovjet típusú alkotmánytípus a fegyveres proletárforradalom után született meg.¹¹ A népi demokratikus alkotmányok elvileg békésebb körülmények között születtek meg, igaz a történelem legvéresebb világháborúja után. A békés körülményeket adott esetben a Szovjetunió egyértelmű dominanciája biztosította.¹² Kovács István 1985. évi megfogalmazása szerint „... az akkori nemzetközi viszonyok között elvileg elképzelhetőnek tartották, hogy a II. világháború alatt létrejött antifasiszta egységfrontok talaján kialakuló népi államhatalom felhasználásával a proletáriátus diktatúrájának közbeiktatása nélkül el lehet jutni a szocializmushoz.”¹³ A korszak legelején elfogadott alkotmányok nem említették a termelési eszközök zömének társadalmi tulajdonát, rögzítették az állampolgári jogokat, de azok biztosítékaira már nem utaltak és nem minden esetben határozták meg az állam osztálytartalmát. Ezen kívül számos formai elemében fenntartották a régi államszervezet elemeit.¹⁴ Ezek egyike sem volt azonban mai értelemben vett demokratikus hatalomgyakorlásra és a hatalommegosztásra épülő alkotmány.¹⁵

¹⁰ Kovács István: Az európai népi demokráciák alkotmányainak kialakulása és fejlődése. In: Az európai népi demokráciák alkotmányai. Szerk.: Kovács István. KJK, Budapest, 1985. 26. o. A szerző a szovjet szocialista alkotmányokon belül három típust azonosított be: az 1920-as években született alkotmányokat, az 1936-ban elfogadott „sztálini” alkotmányt, amelyet a felépült szovjet szocialista alkotmánynak nevezett, valamint a fejlett szocializmus alkotmányait, amelyek mintájául az 1977. évi szovjet („brezsnyevi”) alkotmány szolgált.

¹¹ Uo. 61. o.

¹² Uo. 50. o.

¹³ Uo. 22. o.

¹⁴ Uo. 27. o.

¹⁵ Knapp, Viktor: Velké právní systémy. C. H. Beck, Praha, 1996. 98. o.

Az általam kutatott kérdések vonatkozásában az államszocializmus, a totalitarianizmus és a „népi demokráciák” különböző árnyalatainál inkább az Ernst Fraenkel (1898-1975), német jogász által a *Der Doppelstaat* (angolul: *The Dual State*) című könyvében részletezett koncepció bizonyult inspiratívabbnak.¹⁶ Ernst Fraenkel szociáldemokrata érzelmű német jogász és náciellenes emigráns volt, aki a kitüntettet első világháborús veteránoknak járó elnöki kivételnek köszönhetően egy ideig még gyakorló jogászként tudott működni a nácik által irányított Németországban.¹⁷ Ez a tapasztalat utóbb felértékelődött az emigrációban és a későbbi tudományos pályafutása során.¹⁸ A „kettős állam” koncepciója abból indult ki, hogy a náci államot a „prerogatív” és „normatív” jellegű állam kombinációja jellemezte. Amíg az *első* igényt tartott a teljes és korlátlan politikai hatalomra, illetve döntéshozatalra, addig a *másik* a jogi normák segítségével próbálta irányítani, szabályozni az előbbi állam mindennapi működését. Egyebek mellett normatívan akár az erőszak alkalmazását és a polgári társadalom működését is szabályozhatta. A hitleri német állam működését tehát az állami- és pártapparátus szuverén önkényének és a Poroszországban korábban már kifejlesztett, a bíróságok által megvalósított törvények általi fegyelmezésnek a kombinációja jellemezte.¹⁹ Ezt az elméletet Robert Sharlet amerikai politológus később a sztálini Szovjetunióra is alkalmazta.²⁰ A témával most behatóan foglalkozó Győry Csaba jogfilozófus szavaival élve „[A] kettős állam egyrészt egy normaállamból áll, amely betartja a maga által alkotott szabályokat, és egy prerogatív államból, amelyben a politikai hatalom birtokosának akarata jogi korlátok nélkül érvényesülhet.”²¹ Győry szerint a „kettős államban” a mindennapi viszonyok túlnyomó részét a jog szabályozza, és ezek a szabályok többnyire hatékonyak és megbízhatóak. A „prerogatív állam” főleg az egyedi intézkedések, intervenciók útján működik. A kettős állam ugyanakkor nem az intézmények megkettőződését jelenti, hanem ugyanazon intézmények eltérő működésmódját. Amíg tehát a mindennapi ügyekben normális, joghoz kötötten működik az állam, addig a politikai jelentőségű ügyekben a hatalom birtokosai úgy is dönthetnek, hogy

¹⁶ Fraenkel, Ernst: *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship. With an Introduction by Jens Meierhenrich.* Oxford University Press, Oxford, 2017. (korábbi kiadások: 1941, 1974)

¹⁷ <https://revdem.ceu.edu/2021/04/28/ernst-fraenkel-a-jewish-lawyer-who-resisted-the-nazis/>

¹⁸ Kopeček, Michal: *Vládnout právem.* In: *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu.* Kopeček, Michal (ed.) Argo – FF UK – ÚSD AV ČR, Praha, 2019. 45. o.

¹⁹ Uo. 46. o.

²⁰ Sharlet, Robert: *Stalinism and Soviet Legal Culture.* In: *Stalinism: Essays in Historical Interpretation.* Tucker, C. Robert (ed.). New York, 1977. 155-179. o.

²¹ Győry Csaba: *Jog és jogállamiság a hibrid rezsimekben és a kettős állam koncepciója.* PPT, Eötvös Csoport Vitaest „A hibrid rezsimek jogrendje” 2021. május 26.

beavatkoznak, akár a normaállam felfüggesztése árán is. Azt, hogy minek van politikai jelentősége, a hatalom birtokosai határozzák meg.²²

Az államszocialista modellben működő országokban a „normatív állam” szerepe különösen a hrucsovi reformok során indult erősödésnek, ami viszont nem jelenti azt, hogy a „prerogatív állam” teljesen eltűnt volna. Az akkori vezetés csupán erősebb jogi alapját akarta megteremteni a kommunista párt „prerogatív” hatalmának, illetve meg akarta védeni az irányító réteget a korábbi évtizedekben végrehajtott ellenőrizetlen tisztogatásoktól. Ezáltal a törvények objektív módon fontosabb szerephez jutottak az állami irányításban.²³ Milan Šimečka csehszlovák reform-kommunista másként gondolkodó ezt a jelenséget „civilizált erőszaknak” nevezte, amelyben a jog az állampolgárok feletti felügyelet fontos eszköze lett.²⁴ Az 1968 utáni évtizedekben a hatalom többnyire már nemcsak a nyers és durva rendőri erőszakkal igyekezett eliminálni az ellenzékét, hanem sokszor a hatékony preventív, indirekt vagy rejtett intézkedésekkel, nyomásgyakorlással.²⁵

A kettős állam működése szempontjából jellemzőnek tartom azon második világháború alatti szlovákiai esetet, amelynek részletesebb bemutatását kérte Stipta István opponensi véleménye. A második világháború alatti németbarát Szlovák Köztársaság országgyűlése 1942-ben hatályon kívül helyezte a kormány egyik törvényerejű rendeletét, amely a közjegyzők működését érintette. A függetlenné vált Szlovákia 1939. évi első törvénye ugyanis különösebb korlátok nélkül felhatalmazta a kormányt, hogy törvényerejű rendeleteket bocsásson ki. A néhány hónappal később elfogadott szlovák alkotmány viszont taxatív korlátok közé szorította ezt a felhatalmazást és az országgyűlésnek fenntartotta a revíziós szerepkört. Ezen előzmények után a kormány 1942-ben elfogadta a 201. számú törvényerejű rendeletet, amelynek értelmében az igazságügyi miniszter megbízhatósági alapon a saját belátása szerint leválthatta, illetve áthelyezhette a közjegyzőket. Egyébként ugyanarról miniszteri jogosultságról volt szó, mint amivel korábban a demokratikus Csehszlovákia igazságügyi minisztere is rendelkezett. Az említett törvényerejű kormányrendelet viszont 1942-ben felkeltette a szlovák parlament alkotmányügyi bizottságnak figyelmét, amely úgy látta, hogy az egyáltalán nem felel meg az alkotmány által ilyen esetekre előírt formai követelményeknek, hiszen itt nem olyan ügyről van szó, amely komolyan veszélyeztetné az állam érdekeit és a gyors jogalkotási reagálás elmaradása pótolhatatlan károkat okozna. Ezen kívül a bizottságnak tartalmi kifogásai

²² Uo.

²³ Kopeček, Michal: cit. op. 47. o.

²⁴ Šimečka, Milan: *Obnovení pořádku*. Londýn, 1984. 80-89. o.

²⁵ Kopeček, Michal: cit. op. 47. és 55. o.

is voltak, mert úgy látta, hogy a közjegyzők felelősségre vonására rendelkezésre állnak a fegyelmi eszközök és a büntetőjogi felelősség. A bizottság javaslatára a szlovák országgyűlés végül úgy döntött, hogy nem ért egyet a kormány ominózus törvényerejű rendeletével, amely emiatt elvesztette érvényét. A kormány többé nem tért vissza ehhez a kérdéshez.²⁶ Ezen eset, amely akár a demokráciákban is megszokott parlamenti működésre utal, azért érdekes, mert az önálló Szlovákia ugyanabban az évben teljes jogfosztottságba taszította és végül Lengyelországba deportálta a zsidó lakosság jelentős részét, mégpedig anélkül, hogy a legtöbb képviselőben felmerültek volna bármiféle jogi aggályok.

A válaszom terminológiai részének végén reagálni szeretnék még az egyik opponensi véleményben (Kiss Gy. Csaba) megfogalmazott azon kérdésre, amely a hasonló időben lezajlott két közép-európai németellenes felkelés (a szlovák és a varsói lengyel) elnevezésének különbségeivel foglalkozott. Az 1944. augusztus 29-én kirobbant Szlovák Nemzeti Felkelés minősítésében valóban gyakrabban fordul elő az antifasiszta jelszó, mint a hasonló időben lezajlott varsói felkelés esetében. Itt nagy valószínűséggel az utólagos ideológiai legitimációs szempontokon kívül az játszott meghatározó szerepet, hogy a szlovák felkelésnek – amely egyébként eredendően katonai kiugrási kísérletként indult el – erősebb volt a polgárháborús jellege, mint a varsói felkelésnek. A németbarát szlovák néppárti rezsim ugyanis a maga teljességében nem omlott össze, sőt, megszervezte saját fegyveres erejét (az ún. Hašík tábornok hadserege) és új karhatalmát (a Hlinka Gárda Készenléti Egységei, rövidítve POHG). Tiso elnök pedig a felkelés központjának számító Besztercebánya eleste után személyesen tüntette ki a felkelés leverésében résztvevő német katonákat. Az antifasiszta melléknév használatára azért is volt szükség, mert az segítette ideiglenesen egyazon platformra hozni a demokratikus érzelmű Polgári Blokk politikusait a kommunista partnereikkel.

Kiss Gy. Csaba opponensi véleménye rákérdezett az 1940-es évekbeli csehszlovák és szovjet külpolitika szláv összefüggéseire is. Az akkoriban újjáéledő szláv ideológia valóban fontos összekötő kapocs volt a Szovjetunió és a csehszlovák, illetve a délszláv antifasiszta erők között, annak ellenére, hogy a két világháború között Szovjetunióban nacionalista és polgári maradványként értelmezték a pánszlávizmust. A második világháború kitörése után az angolszász nagyhatalmakkal létrehozott antifasiszta szövetség érdekében Sztálin viszont igyekezett eliminálni olyan tényezőket, amelyek zavaróan hathattak volna az együttműködésre. Isaac Deutscher életrajzíró ezt a következőképpen foglalta össze: „Sztálin vigyázott, hogy ne a

²⁶ Podolec, Ondrej: Notárstvo a nástup komunistického režimu. In: Brtko, Róbert a kol.: Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges, Praha, 2017. 186-187. o.

proletárforradalom zászlaja alatt harcoljon, nyilván attól félt, hogy ezzel szétrombolná a koalíciót... A náci által megszállt országok többségében elfogadták az ellenállási mozgalom burzsoá irányítását... Arra szólították fel ezekben az országokban a népeit, hogy a demokrácia – s nem a proletárdiktatúra – nevében szálljanak szembe uraikkal... Ennek érdekében még a Kominternt is feláldozta, amikor 1943 májusában elhatározta a feloszlását.”²⁷ A kommunista világforradalmi legitimitációt viszont a bel- és külpolitikában pótolni kellett valamivel. Sztálin emiatt rehabilitálta az orosz pravoszláv egyházat, valamint a régi orosz honvédő tradíciókat és személyiségeket, ami aztán tükröződött az új kitüntetési rendszerben is. A Vörös Hadseregben szintén visszaállítottak néhány olyan tradicionális elemet, amelyek korábban a cári hadsereget jellemezték. A szlavofilizmus és a pánszlávizmus újjáéledését tehát ebben a kontextusban kell szemlélni. Ugyanez vonatkozik az akkor létrehozott Szláv Antifasiszta Bizottságra is.²⁸ Az újjáéledő pánszlávizmus továbbá politikai platformként jól jött az eredetileg szkeptikus és „nyugatos” Edvard Benešnek is, aki távlatilag Csehszlovákia „szlávosításának” (azaz a nem szláv kisebbségektől való megszabadítása) szolgálatába állította. Sőt, ez is alátámasztotta a „híd elméletét”, amelynek értelmében az egyszerre demokratikus és szláv jellegű Csehszlovákia a jövőben a híd szerepét tudja majd betölteni a kelet-nyugat közötti kapcsolatokban.

A két világháború közötti Csehszlovákia demokratikus jellege – mítosz vagy valóság

Az egyik legnehezebben megválaszolható opponensi kérdés a két világháború közötti Csehszlovákia demokratikus jellegére vonatkozik (Stipta István). A demokratikus minősítés – főleg a későbbi 20. századi rendszerek fényében – mélyen beépült a cseh és részben szlovák közgondolkodásba. Némi fenntartással szakirodalom is így kezeli.²⁹ A korabeli magyar és német szerzők többsége, illetve a kommunista publicisztika azonban eltérő véleményen volt. A bonyolult kérdés megválaszolása során nem elég csak a rendszer önmeghatározására, illetve vállalt identitására támaszkodni, hanem meg kell nézni annak gyakorlati működését is.

A demokratikus ideál a kezdetektől fogva jelen volt a csehszlovák államépítésben, ami részben a nemzetközi körülményekkel és az első világháborús Antant-narratívával, részben Tomáš G. Masaryk, az „államalapító elnök” nézeteivel, részben pedig a meglehetősen polgárosult, de sokszor plebejus gyökerű korabeli cseh politika beállítottságával függött össze. Az 1917 utáni forradalmi hangulatot és társadalmi emancipációs igényeket sem lehet figyelmen kívül hagyni.

²⁷ Deutscher, Isaac: Sztálin. Európa, Budapest, 1990. 461. o.

²⁸ Uo. 477-478. o.

²⁹ Wandycz, Piotr S.: A szabadság ára. Kelet-Közép-Európa története a középkortól máig. Osiris, Budapest, 2004. 202-204. o.

Masaryk tisztában volt azzal, hogy az általa megtervezett, korábban sohasem létezett Csehszlovákiában egy olyan állameszmét kell megteremteni, amellyel a lakosság nagyobbik része remélhetőleg azonosulni fog majd. A cseh nemzeti érzést egy soknemzetiségű államban csak nehezen lehetett volna állameszmévé tenni, már csak amiatt sem, mert a világháború előtt Masaryk több érzékeny kérdésben (zsidóellenes vérvád, középkori kézirat nacionalista hamisítása stb.) keményen konfrontálódott az útszéli cseh nacionalizmussal. Az új csehszlovák állameszmét Masaryk az első világháború alatt fogalmazta meg véglegesen. A megértés szempontjából fontos az *Új Európa* című könyve, de a *Világforradalom* című műve is sokat elárul az akkori motivációról. Közjogi szempontból viszont a legfontosabb a Washingtoni Deklaráció volt, amelynek a wilsoni pontokhoz való kapcsolatára irányult az egyik opponensi kérdés is (Stipta István).

A deklaráció szövege az Antant hatalmak által akkor már elismert csehszlovák ideiglenes kormány nevében íródott. Az időzítéséhez hozzátartozik, hogy 1918. október 16-án megjelent Károly császár és király híres manifesztuma, amely föderalizálni kívánta a Habsburg Birodalmat. A csehszlovák emigráns politikusok azonban éppen ezt akarták elkerülni. Az 1918. október 17-én Wilson elnöknek kézbesített dokumentum első mondataiban emiatt kijelentették, hogy a föderáció és autonómia semmit sem jelent a Habsburgok uralma alatt és a csehszlovák nemzet nem kíván élni a Habsburg álföderációban. Annak érdekében, hogy ne vessék el teljesen a Wilsonnak oly kedves eszmét, a második bekezdés végén a következő mondat is szerepelt: „Azt gondoljuk, hogy a föderalizáció első követelménye a szabadság, és meg vagyunk győződve arról, hogy Közép- és Kelet-Európa szabad népei szükség esetén könnyen létrehozhatják majd a föderációt.”³⁰

A kérdés ismét előkerült 1918. október 27-én, amikor Wilson elnök válaszolt az osztrák-magyar fegyverszüneti és békejavaslatra, amely megpróbált belekapaszkodni az elnök év eleji pontjaiba. Az elnök közölte, hogy nem foglalkozhat az osztrák-magyar kormány javaslataival, mert január 8-a óta megváltozott a helyzet, ami hatással volt az USA kormányának kompetenciáira és felelősségére. Közben ugyanis az amerikai kormány elismerte, hogy a csehszlovákok és Németország, illetve Ausztria-Magyarország között háború van és a Csehszlovák Nemzeti Tanács de facto háborúzó kormánynak számít. Mint ilyen megfelelő autoritással rendelkezik a csehszlovákok katonai és politikai ügyeinek intézéséhez. Az elnök

³⁰ Gronscký, Ján: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I. (1914-1945) UK – Nakl. Karolinum, Praha, 2005. 35. o. Az itt található 14. számú lábjegyzetben megtalálható a dokumentum keletkezéséről szóló információ is.

elismerte a jugoszlávok nemzeti szabadság igényeinek igazságosságát is, és emiatt már nem volt abban a helyzetben, hogy e népek esetében csupán az autonómiát fogadja el a béke alapjának. A jövőben tehát ezek a népek lesznek jogosultak dönteni arról, hogy az osztrák-magyar kormány mely akciói elégítik ki az aspirációikat.³¹ Wilson új álláspontja, amelyet a közép-európai lapok többsége október 21-én tett közzé, nagy örömet okozott a csehszlovák politikusok körében, ahogyan a Monarchia erre való elfogadó válasza is (Andrássy jegyzék), amely október 28-án jelent meg a cseh sajtóban. Ez szabad utat nyitott a függetlenség helyszíni (tehát döntően prágai) kikiáltása előtt.

Masaryk szakítani akart az Ausztriát, mint az európai stabilitást zálogát kezelő koncepcióval és az általa írt deklarációban legitimálni akarta az új államhatalmat és eszmeileg megalapozni az új államot. Morvaországi katolikus származása ellenére kiindulópontja a cseh vallási reformátori tradíció volt, amelyet kiegészített Cirill és Metód szláv hittérítőkkal,³² valamint a 19. századi cseh nemzeti ébredés tradíciójával. Masaryk a szlovákokra való tekintettel nemcsak a cseh történeti államjogra és František Palacký történeti koncepciójára akart támaszkodni, hanem Nagy-Morávia emlékére is.³³ A szövegen továbbá erőteljesen érződik, hogy amerikai közönségnek és demokrata elnöknek készült: „Elfogadjuk a modern demokrácia eszméit és ragaszkodni fogunk hozzájuk, mert ezek több száz éven keresztül nemzetünk ideáljai is voltak. Elfogadjuk a Wilson elnök által meghatározott amerikai elveket... Mi, Comenius nemzete nem tehetünk mást, csak elfogadhatjuk ezeket az elveket, amelyek kifejezésre jutottak az amerikai függetlenségi deklarációban, Lincoln elveiben, valamint az emberi és polgári jogok meghirdetésében.”³⁴ A deklaráció végén pedig a következő mondat szerepelt, amely bekeretezte a csehszlovák államalapítók felfogását: „A demokrácia legyőzte a teokratikus autokráciát. A militarizmus megsemmisült. A demokrácia győzedelmeskedik; a demokrácia alapján újjászerveződik az emberiség. A sötétség hatalmai szolgálták a fény győzelmét – az

³¹ Peroutka, Ferdinand: Budoványi státu I. LN, Praha, 1991. 49-50. o.

³² Az éppen említett szláv hittérítők szellemi hagyatéka és a Nagymorva Birodalom történelmi öröksége egyébként bekerült az 1992-ben elfogadott szlovák alkotmány preambulumba, amelyben keveredik a politikai és kulturális-nyelvi nemzetfelfogás. Erre kérdezett rá Kiss Gy. Csaba bírálata is. A Cirill és Metód szellemi hagyatékának megemlézése éppen az utóbbi nemzetfelfogást erősíti, hiszen a nem szláv kisebbségeknek, akik a mai Szlovákia lakosságának nem elhanyagolható részét képezik, nincs sok közük hozzá. A témáról lásd részletesebben Halász Iván: Halász Iván: A nemzetfogalom nyelvi-kulturális elemei a modern kelet- és közép-európai demokratikus alkotmányokban. In: Ami összeköt? Státustörvények közel s távol. Szerk.: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László. Gondolat, Budapest, 2004. 27-41. o.

³³ Pavlíček, Václav a kol.: cit. op.40-41. o.

³⁴ Gronský, Ján: cit. op. 36-37. o.

emberiség régóta vágyott korszaka érkezik. Hiszünk a demokráciában – hiszünk a szabadságban – mégpedig a mindig nagyobb és nagyobb szabadságban.”³⁵

Az államfő Masaryk ugyanakkor nem volt egyszerű idealista. Bár korábban antimilitarista nézeteket vallott, később egyik legfőbb gondja az ütőképes csehszlovák hadsereg kiépítése volt.³⁶ Továbbá szoros összefüggést látott a demokrácia és jó közigazgatás között. Úgy gondolta ugyanis, hogy a demokrácia lényege az adminisztráció és önkormányzatiság.³⁷ A csehszlovák vezetők tehát a demokrácián keresztül kívánták hozzácsatolni az államukat a győztesekhez és azt akarták, hogy a többiek is a nemzetközi stabilitás és demokratikus világ egyik építőköveként lássák Csehszlovákiát.³⁸

Az 1915-ben nyugaton megjelent csehszlovák függetlenségi emigráció csak néhány főből állt. Azért volt oly fontos számára a nagy nyugati államokban és Oroszországban élő cseh és szlovák diaszpóra. Az USA-ban működő cseh és szlovák szervezetek (mindenekelőtt a Cseh Nemzeti Egyesülés és a Szlovák Liga) lelkesen kiálltak Masaryk professzor akciója mellett. A jövőbeli cseh-szlovák viszony jellegéről is főleg ők tárgyaltak egymással. Ennek eredményeként született a szlovák autonomisták által később sokat (hiába) hangoztatott clevelandi és pittsburgi megállapodások, amelyekre Stipta István bírálata is rákérdezett. Ezekben is jelen voltak az amerikai politikai közbeszéd kulcsszavai: föderáció és alkotmányos köztársaság.³⁹ A föderáció gondolata jelen volt az 1914 előtti cseh és szlovák közbeszédben (lásd például a Palacký féle ausztróslavizmus gondolatát vagy a demokratikus szláv föderalizmust,⁴⁰ amely Ján Palárik liberális katolikus papnál merült fel az 1860-as években), de a köztársasági eszme új elem volt, hiszen a nyugatos gondolkodású függetlenségi emigráció is az első világháború kezdetekor még az alkotmányos monarchiában gondolkodott. A republikanizmusa csak az orosz forradalom és az USA hadba lépése után erősödött meg.⁴¹

Bár Masaryk elvileg elutasította az igazolatlan és hagyományos tekintélyeket, államfőként tekintélyes vezetőként viselkedett. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy az új és meglehetősen heterogén kultúrájú államban szükség van integráló tényezőkre. Jól tudott támaszkodni az idős

³⁵ Uo. 37. o.

³⁶ Peroutka, Ferdinand: Budování státu. LN, Praha, 1991.

³⁷ Uo. 303. o.

³⁸ Pavlíček, Václav a kol.: cit. op. 43-44. o.

³⁹ Gronský, Ján: cit. op. 26. o. és 32. o.

⁴⁰ Vavrovič, Jozef: Ján Palárik, jeho ekumenizmus a panslavizmus. MS, Martin, 1993. 141-144. o. Palárik egyébként nem tartotta hasznosnak és reálisnak az összes szláv nép egy államban történő egyesítésben, de az önkéntes föderációs együttműködés gondolatát üdvözlendőnek tartott.

⁴¹ Kořalka, Jiří: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Argo, Praha, 1996. 276-291. o.

Ferenc József kultuszára. De az is igaz, hogy tekintélyként sokszor ő volt az, aki az utca (olykor nacionalista) hangulatát kifejező politikai pártok túlkapásait próbálta visszafogni vagy korrigálni. A tekintélyére jellemző, hogy a csehszlovák nemzetgyűlés egyszer sem próbálta leszavazni Masaryk elnök halasztó hatályú vétóját. Ezzel szemben érdekes, hogy a második világháború alatti antidemokratikus és korporativista Szlovák Köztársaság országgyűlése a Jozef Tiso államfő által emelt öt vétóból kettőt közvetve elutasított, egyszer pedig csak részben fogadta el a kifogásait.⁴²

A fenti magasztos elképzelések és öndefiníciók tükrében valóban meglepő, hogy az 1938-ig polgári demokratikusnak tekintett Csehszlovákia alkotmányát 1920-ban (azaz majdnem másfél évvel a világháború befejezése után) nem egy szabadon választott testület fogadta el, hanem az Ideiglenes, avagy Forradalmi Nemzetgyűlés, amely a hatalmat átvevő Nemzeti Bizottságból alakult át 1918 végén. Ebben a cseh pártok az utolsó ausztriai birodalmi tanácsi választási eredmények alapján megállapított elosztási kulcs alapján osztották egymás között a helyeket, miközben a szlovákok képviselőit kooptálták. A többi nemzetiséget pedig egyszerűen kihagyták. 1919 utolsó hónapjaiban már lett volna lehetőség megszervezni a nemzetgyűlési választásokat, hiszen a cseh- és morvaországi német képviselők az osztrák békeszerződés aláírása után kénytelenek voltak elfogadni Csehszlovákia létezését. Akkor viszont már a csehszlovák állami vezetés nem volt érdekelt abban, hogy a nem szláv nemzeti kisebbségek képviselőit is bevonja az alkotmányozásba. Ez a demokratikus deficit azért is látványos volt, mert nemcsak az újjászülető Lengyelországban, hanem a frissen magalakult Osztrák Köztársaságban és a lassan konszolidálódó ellenforradalmi Magyarországon is a széles alapokon újonnan megválasztott törvényhozó testületek szavazták meg az új alapvető alkotmányos dokumentumokat.

Az 1920. évi csehszlovák alkotmányt a nagyobb objektivitásra törekvő korabeli magyar szakirodalom sem tekintett eleve antidemokratikusnak, pedig rendszerint kritikus volt Csehszlovákiával szemben. Tonelli Sándor 1925-ben a *Társadalomtudomány* című folyóiratban a következőképpen jellemezte azt: „A csehszlovák alkotmány feltétlenül demokratikus és egyenlő jogokat és kötelességeket állapít meg az állam minden polgára számára. Hacsak a papírforma szerint itélnők meg a cseh állapotokat, azt lehetne képzelni, hogy ideális módon van megoldva a kisebbségi jogok biztosítása. Kifelé a cseh politika állandóan ezekre az ideálisan demokratikus törvényekre hivatkozik. Pedig a gyakorlat és a végrehajtás az,

⁴² Podolec, Ondrej: *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republiky*. Atticum, Bratislava, 2014. 46. o.

ahol a politikának a való ábrázatát meg kell ismerni.”⁴³ A végrehajtás tekintetében az idézett szerző már jóval – és részben valóban jogosan – kritikusabb volt. Ugyanakkor a szerző elismerte a sajtószabadság érvényesülését és azt is, hogy a csehszlovák nemzetgyűlés által elfogadott sok törvény a demokrácia és a kisember védelmében születtek. A nemzetiségi kérdést pedig következőképpen látta: „Az egész köztársaságban mindenütt csehesítés folyik és a többi nemzetiségeket háttérbe szorítják az egész vonalon. A nagy különbség, amelyet a csehek javára a kisanant többi államaival összehasonlításnál feltétlenül meg kell állapítani, az, hogy az egyéni jogbiztonság Csehországban megvan, gazdasági tevékenységét mindenki szabadon és háborítatlanul folytathatja és atrocitásoknak, önkényeskedésnek nincsen kitéve. El kell ismerni azt is, hogy a gazdasági törvényhozás és a gazdasági törvényeknek a gyakorlatba való átvitele terén a csehek kiváló ügyességet tanúsítottak.”⁴⁴

A csehszlovák alkotmánnyal legrészletesebben foglalkozó hazai szerző, Zsedényi Béla is kitért az alkotmányt és az állam szempontjából legfontosabb törvényeket elfogadó alkotmányozó nemzetgyűlés forradalmi jellegére. Szerinte „[E] tényen nem változtat az a vélt sanctio, mely szerint az alkotmánylevél értelmében választások alapján összeült új nemzetgyűlés, azáltal, hogy az alkotmányt nem változtatta meg, azt egyszersmind szentesítette is.”⁴⁵ Egyébiránt a szerző – főleg a jogszabályok szövege és a német nyelvű csehszlovákiai szakirodalom alapján – szakszerűen és higgadtan írta le a csehszlovák alkotmány szerkezetét, forrásait, beazonosította a követett mintákat. Az áttekintés végén pedig összefoglalta az alkotmány alapelveit és fő jellemzőit.⁴⁶ Az állampolgári egyenjogúság sérelmei szerinte nem a jogi normákból fakadtak, hanem az állami létérdekekre való hivatkozó gyakorlatból. A szerző a jövőben arra számított, hogy erősödni fog a parlamentáris kormányzás és a kormány stabilitása is. Végül azonban egy erősen kritikus mondattal zárta le tanulmányát: „E kilengések és kitérések az állam főhatalom megalkotásának vezérelveitől mind egy célt szolgálnak. Biztosítékai és őrei kívánnak lenni a világháborúban termett és az összeomlásban éretlenül leszakított és férges gyümölcsöknek.”⁴⁷

Az előbb idézett szerzőkkel szemben a minimális objektivitásra sem törekedett a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetének 1938-ban kiadott *A felvidéki magyarság*

⁴³ Tonelli Sándor: A csehszlovák állam. Társadalomtudomány 5. évfolyam, 1925. 8-10. szám, 319. o. és 323. o. 323. o.

⁴⁴ Uo. 322.323. o.

⁴⁵ Zsedényi Béla: A csehszlovák köztársaság alkotmánya. III. A végleges alkotmány. Miskolci Jogászélet, I. évf. Miskolc, 1925. július-augusztus, 1. o.

⁴⁶ Zsedényi Béla: A cseh-szlovák köztársaság alkotmánya. Befejező közlemény. Miskolci Jogászélet, I. évf. 1925. szeptember, 4. o.

⁴⁷ Uo. 4. o.

húsz éve 1918-1938 című kiadványa, amelyből viszont sajnos nem derül ki, hogy ki írta a politikával és részben a közjogi kérdésekkel is foglalkozó részét. A publikáció 1938 végén készült és erőteljes vonásokkal jellemezte a „cseh megszállás” időszakát, amelyben „a magyarság kíméletlen üldözése” zajlott.⁴⁸ Emellett a szerzői gárda kiemelte Mussolini, Hitler, Chamberlain és Daladier békeszeretét.⁴⁹

Az 1918 és 1920 közötti Ideiglenes (Forradalmi) Nemzetgyűlés problematikus legitimitását a legbarátságosabb értelmezések sem tudták figyelmen kívül hagyni. A német és a magyar kisebbség képviselőinek hiányát azonban – egyébként részben jogosan – alapvetően az említett kisebbségeknek a csehszlovák államisággal szembeni elutasító magatartásával magyarázzák.⁵⁰ Önmagában erre a legitimitációs deficitre azonban nem elegendő felépíteni a két világháború közötti Csehszlovákia demokrácia kritikáját. Ez a demokrácia az 1930-as évek második felében sajnos már egyedülálló volt a térségben. Ilyen deficittel ugyanis több demokratikus alkotmány is küszködik.⁵¹ A két világháború közötti csehszlovák demokrácia kulcsát az alkotmány írott szövegén és az államalapítási ethoszon kívül főleg az iparosodott Cseh- és Morvaország jól működő gazdaságában és a viszonylag stabil, az ideológiai szempontokat és a rétegérdekeket jól ötvöző pártrendszerben kell keresni. A politikai pártok és azok társszervezetei (szövetkezetei, sport- és cserkészegyesületei, dalárdáik, sajtójuk stb.) az egész közéletet behálózták. Ez ugyan sokszor nem túl elegáns osztozkodásokhoz, láthatatlan, de érezhető háttéralkukhoz és korrupcióhoz vezetett az egyik oldalon, de stabilizáló hatással volt a rendszer egészére nézve. Az akkori csehszlovák választójog teljesen arányos volt és nem ismerte a bekerülési küszöböt. Emiatt mindig sok párt jutott be a törvényhozásba és a működőképes kormánykoalícióhoz is több pártra volt szükség. Rendszerint öt-hat párt volt kormányon, de előfordult a több mint tíz pártból álló kormánykoalíció is. Egyes centrista pártok „örökösen” kormányon voltak, de az ellenzékiek is majdnem mindig ugyanazok voltak: a szlovák autonomisták, a rendszerellenes kommunisták és a csehszlovák államisághoz negatívan viszonyuló német nacionalista pártok. Miután ők nem alkottak a csehszlovák állam és polgári demokrácia szempontjából reális „államalkotó” alternatívát, nem tudott kialakulni a politikai váltógazdaság. A sokszínű kormánykoalíciók működéséhez szükség volt fegyelmetten frakciókra, amit a pártok azzal érték el, hogy a képviselő-jelöltjeikkel aláírták az ún.

⁴⁸ A felvidéki magyarság húsz éve 1918-1938. Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. Budapest, 1938. 23-24. o.

⁴⁹ Uo. 42. o.

⁵⁰ Petráš, René: *Menšiny v meziválečném Československu*. UK – Nakl. Karolinum, Praha, 2009. 170-173. o.

⁵¹ Például az 1949. évi bonni alaptörvény, az 1947. évi japán vagy az 1995. évi bosznia-hercegovinai alkotmány.

reverzeket, ígervényeket, hogy úgy fognak szavazni, ahogyan a pártok vezető szervei elvárják tőlük, egyébként elveszíthetik a mandátumukat. A reverzek a Választási Bíróság előtt peresíthetők voltak. Ez a konstrukció nem volt ugyan összhangban a szabad mandátum elvével, illetve az imperatív mandátum deklarált tilalmával, de hatékonynak bizonyult és végső soron a demokráciát is stabilizálta. A fentiek tükrében viszont nem meglepő, hogy a csehszlovák alkotmány egyik atyja, Alfréd Meissner szociáldemokrata jogász 1929-ben úgy látta, hogy a koalíciós rendszer teljesen háttérbe szorította a parlamentet, tönkretette annak munkáját és annak a veszélynek tette ki parlamentet, hogy egyszerű szavazógéppé váljon.⁵²

A csehszlovák választójog és választási rendszer demokratikus volt, de az önkormányzati szinten léteztek bizonyos „korrekciók.” Itt megnyilvánultak a stabilnak számító cseh és a megbízhatatlannak tartott szlovák országrészek közötti különbségek. Mindez annak ellenére, hogy a választási szabályokat és az önkormányzati képviselői rendszert már az új állam körülményei között alkották meg. Az új (alapvetően francia típusú) megyei és járási törvényt még az Ideiglenes Nemzetgyűlés fogadta el 1920-ban, mégpedig azzal, hogy az egész országban fog érvényesülni. Hatályba azonban csak 1923-ban lépett és akkor is csak Szlovákiában. A cseh országrészekben tovább létezett a tartományi berendezkedés, a formálisan autonóm Kárpátalja pedig más rezsimben működött. A bevezetése Szlovákiában sem volt következetes – nem hozták létre a szlovákoknak beígért megyei szövetséget, illetve a megyei képviselőtestületek egyharmada nem választott, hanem a kormány által kinevezett képviselőkből állt. Az 1927. évi 125. számú ún. szervezeti törvény aztán az egész rendszert felülírta és országosan bevezette a tartományi rendszert. Minden tartománynak saját képviselőtestülete volt, amelynek kétharmadát a lakosság választotta a demokratikus választójog alapján, egyharmadát pedig a kormány nevezte ki a szakértők közül.⁵³ Ezáltal tehát megszűnt a cseh országrészek és Szlovákia közötti különbség, mégpedig nem a demokratikus elvek javára. A magyarokkal kapcsolatos félelmekkel függtek össze olyan aszimmetrikus intézkedések is, mint a közjegyzői kamarák autonómiájának szlovákiai felszámolása. Négy területi ügyvédi kamara létezett (Prága, Brno, Opava, Túrócszentmárton), de a szlovákiai és

⁵² Pavlíček, Václav a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Liber, Praha, 2011. 89. o.

⁵³ Vojáček, Ladislav – Schelle, Karel – Knoll, Vilém: České právní dějiny. Vyd. a nakl. Aleš Čeněk, Plzeň, 2008. 306-310. o.

kárpátaljai ügyvédek tömörítő utóbbiban csak kisebb mértékű önkormányzatiság és nagyobb kormányzati befolyás érvényesült.⁵⁴

A demokrácia és a valódi parlamentarizmus szempontjából leginkább problematikus törvényt 1933-ban fogadták el, amely a rendkívüli rendeletalkotási hatalomról szólt. E törvény fontos kérdésekben a parlament helyett a kormányt ruházta fel törvényalkotási kompetenciával és ezzel veszélyeztette az állam demokratikus jellegét.⁵⁵ A náciizmus és a német kisebbség radikalizálódása növekvő veszélyének árnyékában pedig a nemzetgyűlés elfogadta az 1933. évi 201. számú törvényt, amely a kormánynak lehetővé tette a politikai pártok tevékenységének felfüggesztését és felosztását. Elfogadók azzal érvelték, hogy a demokráciának védekeznie kell, ami igaz is volt, de az nem változtatott a törvények problémás jellegén. Tény, hogy részben ezeknek köszönhetően is Csehszlovákiában egészen 1938-ig fennmaradt a demokrácia.⁵⁶

Összességében azt lehet mondani, hogy a két világháború közötti csehszlovák közjogi rendszer két tartópilléren nyugodott – a befolyásos politikai pártokon és az elvileg parlamentáris jellegű köztársasági elnökön, aki azonban az írott szabályoktól függetlenül erős személyi tekintéllyel és az abból fakadó befolyásolási lehetőségekkel rendelkezett. E két tényező rendszerint egyensúlyban tartotta magát és többnyire a sok monarchikus elemmel, illetve allúrral rendelkező elnök volt az, aki próbálta érvényesíteni a türelmesebb nemzetiségi politikát és sugallani a demokratikus értékeket, illetve szellemiséget. Az utóbbi ideálként sokszor erősebben érvényesült, mint mindennapi valóságként.

A demokrácia működése szempontjából nemcsak az intézmények közötti hatalommegosztás fontos, hanem a társadalom szociális kiegyensúlyozottsága, továbbá mentális beállítottsága, az iskolarendszer által sugallt magatartási minták és a mindennapi érintkezési gyakorlat is, amely néha még az osztálytársadalmakban is képes tompítani bizonyos negatív allúrokat.

Az első Csehszlovák Köztársaság kormányformájának kérdése

A két világháború közötti csehszlovák közjogi és politikai rendszer kapcsán Kukorelli István opponensi véleményében merült fel az a kérdés, hogy miként viszonyult a korabeli csehszlovák közjogi konstrukció a félpreszidenciaális kormányformához,⁵⁷ illetve milyen külföldi mintákból

⁵⁴ A vezetőségét ugyanis nem az ügyvédek választották, hanem az igazságügyi miniszter nevezte ki az unifikációs miniszterrel való egyetértésben.

⁵⁵ Pavlíček, Václav a kol.: Ústavní právo a státověda. II. díl. Ústavní právo České republiky. Liber, Praha, 2011. 83. o.

⁵⁶ Uo. 89. o.

⁵⁷ A félpreszidenciaális kormányforma mint fogalom egyébként később született meg és döntően az 1958-ban létrejött ötödik Francia Köztársaság és annak közjogi rendszere kapcsán emlegetik. Mint ilyen bekerült a

merített ihletet.⁵⁸ Zdeněk Koudelka morva alkotmányjogász parlamentáris köztársaságnak nevezi a két világháború közötti Csehszlovákiát, ahol viszont az államfő szerepe ténylegesen erősebb volt az ilyen rendszerben megszokottnál.⁵⁹ Václav Pavlíček prágai professzor is ugyanígy látja az első köztársaság kormányformáját, hiszen az államfőt közvetve választották, minden aktusa ellenjegyzéshez volt kötve, az általános kompetenciával nem ő, hanem a kormány rendelkezett és az alkotmány taxatív módon sorolta fel a feladat- és hatásköreit. Azok pedig inkább a szokásos parlamentáris rendszerű államfői teendők voltak. De Pavlíček is kihangsúlyozta, hogy a formális elnöki jogálláson jócskán túlmutatott az első elnök nagyon erős tényleges helyzete.⁶⁰

A nyíltan elutasított, de a társadalomban mélyen gyökerező osztrák monarchikus hagyományok is erősítették a mindenki felett álló idős atyafigura iránti igényt.⁶¹ Ez sok régi beidegződés átvételét is jelentette. Ilyen volt például az államfő képének kifüggesztése a hivatali és iskolai helyiségekben, amely tradícióként végigkísérte egész Csehszlovákiát. Az államfő személyi kultuszának része volt születésnapjának megünneplése is. Ferenc József császár és király nyolcvanadik születésnapjának 1910-es és a Masaryk elnök 1920. évi hetvenedik születésnapja megünnepléseinek pompája között nem volt sok különbség.⁶²

Masaryk elnök az ünnepi külsőségeket ugyan nem tartott annyira fontosnak, de tisztában volt azzal, hogy azok is hozzájárulnak a köztársasági ceremóniák kialakulásához. Tisztában volt a tekintélyek integráló szerepével is. A természetes autoritás szerepének eljátszása alkatilag sem állt távol tőle, illetve már az életkora is megvolt hozzá. Általában nem ellenkezett, ha a lelkes

Maurice Duverger osztályozásába is. Ugyanakkor egyes elemei, megoldásai korábban is éltek, amiatt néha a weimari Német Köztársaságot is szokták ilyennek tartani. Az első Csehszlovák Köztársaság vizsgálata során történő használata esetében viszont inkább egy későbbi fogalom visszavetítéséről van szó. Ez a visszavetítés ugyanakkor legitim, mert jobban segíti megérteni a gyakorlati működését.

⁵⁸ A magyar szakirodalomban előfordul ez a minősítés. Lásd Szabó István: Az államfő és a kormány kapcsolata a közép-európai államokban az első világháború végétől napjainkig. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. 3. szám, 6-7. o. A szerző a csehszlovák és weimari német modellt sorolta ebbe a kategóriába, szemben az 1929 előtti parlamentáris Ausztriával. Szabó érvelése arra hivatkozik, hogy a csehszlovák miniszterelnöknek előterjesztési joga sem volt a kormány tagjaira, mert az alkotmány csak annyit írt elő, hogy a minisztereket az államfő nevezi ki és menti fel. A kinevezések formálisan nem kötődtek az előzetes parlamenti jóváhagyásához és az államfői aktus esetében csak az utólagos miniszterelnöki ellenjegyzéshez volt szükség. De azért szükség volt rá. A csehszlovák államfő tudta némileg befolyásolni a formálódó kormány összetételét, de az leginkább a pártok koalíciós tárgyalásain dőlt el. Azokkézében volt ugyanis a parlamenti szavazógép.

⁵⁹ Koudelka, Zdeněk: *Prezident republiky*. Leges, Praha, 2018.31-32. o.

⁶⁰ Pavlíček, Václav a kol.: cit. op. 77. o.

⁶¹ Hájková, Dagmar – Horák, Pavel – Kessler, Vojtěch, Michela, Miroslav (edd.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Academia,, Praha, 2018.

⁶² Hájková, Dagmar – Horák, Pavel – Kessler, Vojtěch, Michela, Miroslav (edd.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Academia,, Praha, 2018. 139. o. 143-147. o.

közönség „felszabadító elnöknek”, „Masaryk apónak” vagy „a trónon ülő filozófusnak” titulálta őt.⁶³ A társadalomtudományokhoz és pszichológiához jól értő elnök csak ráerősített erre, amikor örökös civil, régi antimilitarista egyetemi tanár létére államfőként egyenruhára emlékeztető öltözékben kilovagolt az állampolgárok közé, saját zászlóval rendelkezett, illetve gyakran látogatta a hivatalos vidéki kastély rezidenciáit. Intuitív módon tehát azt az államfői viselkedési modellt követte, amelyhez a társadalom hozzá volt szokva,⁶⁴ miközben e külsőségeket egy erőteljesen republikánus színezetű tradíció szolgálatába állította.

Masaryk tényleges politikai súlyát a koalíciós pártok vezetőinek egy részével ápolt jó személyes viszonya is erősítette. Közismerten jóban volt Antonín Švehla agrárpárti vezetővel, Beneš pedig majdnem fiaként kezelte. Azt nem szabad elfelejteni, hogy a hatalom igazi birtokosai a jól szervezett pártok voltak, amelyek közül azonban egyik sem tudott dominánssá válni. Abban az esetben ugyanis valószínűleg más lett volna az említett – nem túl erős – jogosítványokkal felruházott köztársasági elnök mozgásteré. A folyamatos koalíciós kényszer, az időnként szükségessé váló államfői beavatkozások, egyeztetések, az áthidaló megoldások keresése csak tovább erősítették az államfő pozícióját. A kormányok ugyanakkor csak a képviselőház bizalmával tudtak működni. A történelem pedig több markáns miniszterelnököt is ismert ebből a korból (Antonín Švehla, Vlastimil Tusar, Milan Hodža stb.), akiknek egyáltalán nem kellett az államfő árnyékában maradniuk.

Az első ideiglenes alkotmány, amely az államfordulatot végrehajtó pártok vezetőinek az akaratából született, még nagyon gyenge jogállást biztosított a köztársasági elnöknek. Azért nem meglepő, hogy Masaryk az 1918 decemberi hazatérése után még a pályaudvaron jelezte az alkotmányszöveg – egyébként hozzá közel álló – írójának, hogy „ezt azért nem.”⁶⁵ Az 1918 novemberében született rendszert ugyanis az egykamarás parlament kormányaként lehetne jellemezni.⁶⁶ Ebben a formában jobban hasonlított a svájci típusú modellre, mint a később kialakult parlamentáris köztársaságra.

Ezen érdekes átmeneti állapot azért alakult ki, mert az új csehszlovák államiséget ugyan a külföldi emigráns kormány ismertette el a nagyhatalmakkal, de az 1918. október 28-i helyszíni hatalomátvételt a Nemzeti Bizottságba tömörült pártok hajtották végre. Azok pedig tartottak a hazatérő emigránsok túlsúlyától, különösen pedig Masaryk fajsúlyos személyiségétől. A régi

⁶³ Uo. 141. o.

⁶⁴ Rak, Jiří: Staříčský mocnář a tatíček Masaryk. In: 19 století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Řepa, Milan (ed.). Historický ústav AV ČR, Praha, 2008. 267-273.

⁶⁵ Peroutka, Ferdinand: Budování státu I. LN, Praha, 1991. 163. o.

⁶⁶ Pavlíček, Václav a kol.: cit. op. 38. o.

pálya- és vetélytárs, Karel Kramář, aki a köztársaság első miniszterelnöke lett, nem véletlenül javasolta neki, hogy „a felhők fölött lebegő államfőként” ne piszkítsa be magát a napi politikával és őrizze meg a tekintélyét, amelyre oly nagy szüksége van az új államnak.⁶⁷ Azaz inkább a nemzet megtestesítője, de nem az irányítója legyen. Masaryk azonban másként gondolkodott az élete főművének, az első Csehszlovák Köztársaság irányításáról. Az államfői jogosítványok kisélesítése azért már az 1919 tavaszán elfogadott novellában következett be. Az elnököt ebben a folyamatban erőteljesen támogatták azok a jogászprofesszorok is, akik az új rendszer jogi megfogalmazásában vettek részt. Jelentős részük ugyanis az 1918 szöveget jogilag „ha nem is egyenesen dilettánsnak, akkor is politikailag és jogilag félresikerültnek” nevezték.⁶⁸ De a politikusok is belátták a változások szükségességét. Abban egyetértettek, hogy a minisztereket a jövőben már ne a parlament, hanem az államfő nevezze ki és azt is elismerték, hogy az államfőnek formálisan is garantálni kell a kapcsolattartási jogot a kormánnyal és törvényhozással, sőt, annak bizottságaival is. A legfontosabb külföldi modellként a harmadik Francia Köztársaság közzjogi berendezkedése szolgált.⁶⁹

Az 1920. évi csehszlovák alkotmányra természetesen más példák is hatottak. Az USA alkotmánya például hatott a preambulumra. 1919 májusában továbbá bevezették az államfő-helyettesi tisztséget, akit akkor kellett volna megválasztani, ha az államfő egy hónapnál tovább betegeskedne. Némileg módosított feltételekkel (hat hónapos akadályoztatás), de a végleges alkotmány is ismerte az államfő-helyettesi intézményt, amely azonban strukturálisan – minden ihletettsége ellenére – nem azonos az amerikai alelnöki pozícióval. A csehszlovák elnökhelyettest csak szükség esetén kellett volna megválasztani a nemzetgyűlésben. A soha be nem töltött államfő-helyettesi intézmény egészen 1960-ig szerepelt a csehszlovák alkotmányokban. Az államfőt azonban mindig a kormány helyettesítette.⁷⁰ Egyébként a csehszlovák elnök – szemben az 1935. évi lengyel alkotmánnyal – nem rendelkezett az utód személyére vonatkozó javaslattételi joggal. Masaryk ugyan a halála előtt írásban Benešt javasolta, de ennek nem volt alkotmányjogi relevanciája. A nemzetgyűlés a pártok akaratából amúgy is Benešt választotta meg elnöknek.

A weimari német alkotmány hatása is felfedezhető a csehszlovák alkotmány bizonyos részeiben. Természetesen az új osztrák köztársasági hatást sem lehet kizárni, de azt is figyelembe kell venni, hogy a két alkotmányozás részben egymás mellett zajlott és

⁶⁷ Peroutka, Ferdinand: cit. op. 301-302. o.

⁶⁸ Peroutka, Ferdinand: Budoványi státu II. LN, Praha, 1991. 587-588. o.

⁶⁹ Uo. 589. o. Pavlíček, Václav a kol.: cit. op. 76. o.

⁷⁰ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 279. o.

Csehszlovákia éppen „osztráktalanítani” akarta magát. Az Osztrák Köztársaság továbbá tartományi, azaz szövetségi államként határozta meg magát, az eltérő fejlettségű, kultúrájú és etnikumú területeket magába foglaló Csehszlovákia pedig inkább a centralizációban látta a jövőt. Ettől függetlenül a korábbi osztrák hagyományok, illetve a cseh és osztrák pártok egy részének hasonló kultúrája nyilván hatottak a folyamatokra.

A köztársasági elnök jogállásával több konkrét működési kérdés is összefüggött. Ilyen volt az államfő újraválaszthatóságának a kérdése. Az 1920. évi alkotmány a külföldi mintákból vette át azt a korlátozást, hogy egy személy csak két cikluson keresztül töltheti be az államfői tisztséget. – ezt konkrétan honnan vette át? Az alkotmánylevél 58. cikkének 4. bekezdése ugyanakkor kimondta azt is, hogy ezen rendelkezés nem vonatkozik az első elnökre. Ez a kivétel az első elnök államalapító érdemeivel függött össze, de azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az 1920. évi (második) megválasztása idején Masaryk hetvenéves volt, egy elnöki mandátum pedig hét évre szólt.

Masaryk már 1918-ban kifogásolta azt, hogy az ideiglenes alkotmány szinte hermetikusan elzárta őt a törvényhozástól és a kormánytól. Ezt orvosolta az 1919. évi novella, majd az 1920. évi rendes alkotmány, amelynek hatása mai napig érződik, hiszen a jelenlegi cseh elnök is részt vehet a kormány ülésein, de – szemben a két világháború közötti elődjével – ott már nem elnökölhet. A szlovák köztársasági elnöknek csak 1999-ig volt ilyen lehetősége.. Az elnök viszont most is rendelkezik azzal a joggal, hogy a kormánytól és tagjaitól kérjen a feladatai ellátásához szükséges információt.⁷¹ Bár az államfők ritkán éltek ezzel a formális jogosultsággal, idővel megszokottá váltak a köztársasági elnökök és a miniszterelnökök, netán fontosabb miniszterek informális találkozásai. Ez egyaránt igaz volt az első Csehszlovák Köztársaság, ahogyan a jelenlegi Cseh Köztársaság és Szlovákia esetében is. Masaryk is sűrűn élt ezzel az informális érintkezési módszerrel.⁷²

Az államfő által elnökölt legemlékezetesebb kormányülésre 1938. szeptember 30-án került sor a prágai Várban, amikor a csehszlovák kormány elfogadta a híres-hírhedt müncheni diktátumot. 1941. szeptember 28-án Emil Háchánál is összeült a cseh protektorátusi kormány. A németek ugyanis éppen akkor tartóztatták le az ellenállásnak dolgozó protektorátusi kormányfőt, Alois Eliáš tábornokot és ezzel összefüggésben megszálltak a kormányhivatal épületét. Az államfő

⁷¹ Cibulka, Ľubor: Prezident SR – ústavné postavenie v kontexte 15-tich rokov Ústavy Slovenskej republiky. In: 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky. Orosz, Ladislav – Dobrovičová, Gabriella (eds.). ÚS SR – PF UPJŠ – KSK, Košice, 2008. 198. o.

⁷² Koudelka, Zdeněk: cit. op. 198. o.

és miniszterek azon tanakodtak, hogy nem kellene-e lemondani, de a szavazás döntetlenül végződött és mindenki maradt a helyén.⁷³ A következő hasonló helyzetre 1968 augusztusában került sor, amikor a szovjet katonák elfoglalták a csehszlovák kormány épületét és a kormánytagok egy részét Szovjetunióba hurcoltak, Oldřich Černík miniszterelnökkel együtt. Ebben a helyzetben a kormány megmaradt tagjai a prágai Várban tanácskoztak, ahová Ludvík Svoboda államfő befogadta őket, aki jelen is volt a tanácskozásaikon.⁷⁴ Az államfő elnöklete alatt lezajlott eddigi kormányülésekre tehát a válságos pillanatokban került sor.

A köztársasági elnöknek a képviselők előtti felszólalási jogát, amelyre rákérdezett Kukorelli István opponensi véleménye, a korábbi csehszlovák szabályozás valószínűleg az USA gyakorlatából vette át, ahol az elnök minden évben a szenátusban szokott beszédet mondani az unió helyzetéről. Ez a jog viszont nem következik az alkotmány szövegéből. Az alkotmány által szabályozott államfői felszólalási lehetőség egyébként az 1992 végén megszűnt föderáció mindkét utódállamában a mai napig él.

Ezen elnöki jog megszületését érdekes és sokak számára kellemetlen emlékü 1918 végi esemény előzte meg. Amikor az emigrációból vonattal hazatérő Masaryk megérkezett Prágába már megválasztott elnök volt, de még nem tette le az elnöki esküt. A hatalommegosztás elvének érdekes parlamenti és kormányzati értelmezése folytán Masaryk az Ideiglenes Nemzetgyűlésben csak az esküjét tehette meg, de a képviselőkhöz és a nemzethez szóló üzenetét ott már nem mondhatta el. Erre csak másnap kerülhetett sor a prágai Várban. Ebben az esetben nem az új elnök egyfajta monarchikus allűrjéről volt szó, hanem a hatalmukat féltő parlamenti pártok döntéséről. Bár Masaryk alárendelte magát a döntésüknek, a gesztus nem esett jól neki. Fegyelmezetten még azt is elfogadta, hogy az üzenete szövegét először a kormánynak küldje meg jóváhagyásra. Nem akarta ugyanis rögtön aláírni a kormány tekintélyét, amely oly fontos volt azokban a viharos hetekben. A kormány egyébként komolyan vette a dolgot és két bekezdést törölt az elnöki beszédből. Az egyik arra az amnesztia megemlézésére vonatkozott, amelyet az elnök azoknak akart adni, akik az Osztrák-Magyar Monarchia idején „rosszul orientálódtak” és aktívan támogatták a régi államhatalmat, a második bekezdésben pedig az antiszemitizmustól óvta meg a nemzetet.⁷⁵ Az 1919 tavaszán elfogadott ideiglenes alkotmánymódosítás és utóbb az 1920. évi végleges alkotmány is „orvosolták” ezt a helyzetet és az elnök megkapta az írásbeli vagy szóbeli üzenet megfogalmazási jogot, továbbá

⁷³ Koudelka, Zdeněk Koudelka: Jaroslav Krejčí. Protektorátní premiér a předseda Ústavního soudu, Leges, Praha 2021, 31. o.

⁷⁴ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 2018. 39-40. o.

⁷⁵ Uo. 302. o.

az általa szükséges és hasznos javaslatokat is megfogalmazhatta a törvényhozás számára. A két világháború közötti időszakban viszont ezekből az elnöki üzenetekről nem lett évenként ismétlődő gyakorlat. Ez részben azzal függött össze, hogy a köztársaság állapotáról szóló üzenetét az államfőnek külön-külön kellett volna elmondania a kétkamarás parlament mindkét házában. A köztársasági elnök ezért rendszerint csak nemzetgyűlési megválasztása alkalmából, azaz hétévenként szólott az egybegyűlt képviselőkhez és szenátorokhoz. Az elnöki üzenet továbbra is ellenjegyzéshez volt kötött, bár szóban is elő lehetett adni, írásbeli előkészítés nélkül.⁷⁶ Ez a konstrukció egyébként már akkor is a komoly kritikák tárgyává vált.⁷⁷

Az elnöki üzenet megfogalmazása tehát csak egy lehetőség volt, és nem ismétlődő kötelesség. Az 1960 és 1992 között is az volt a helyzet. Bár nem a parlament előtt elhangzott üzenetértékű beszédéről volt szó, az 1950-es években emlékezetes volt Antonín Zápotocký második kommunista államfő 1953. május 29-i rádióbeszéde, amelyben igyekezett megnyugtatni az állampolgárokat a készülő pénzreform kapcsán, amelyet gyakorlatilag letagadott. A nemzetgyűlés másnap mégis elfogadta az erről szóló törvényt, amely május 31-én hatályba is lépett. Zápotocký, aki nem volt egyben a legfelsőbb pártvezető is, nem akarta felolvasni ezt a nyilvánvalóan félrevezető beszédet, de végül kénytelen volt alárendelni magát a kommunista párt elnökségének.⁷⁸

A most hatályos cseh alkotmány csak jogként fogja fel az elnöki üzenetet, bár a megfogalmazása eltér a korábbiaktól. Az alkotmány ugyanis nem említi külön az elnöki üzenetet, hanem csak arról rendelkezik, hogy az elnöknek jogában áll részt venni a kétkamarás parlament mindkét házában az ülésein és ott a kérése esetében szót kell adni neki. 1993 után az elnök parlamenti felszólalásai nem váltak hagyománnyá. Rendszerint az október 28-i állami ünnep alkalmából szokott szólni az állam képviselőihez és a néphez, de erre nem a törvényhozás épületében kerül sor, hanem a prágai Vár Ulászló termében.⁷⁹

Az 1992-ben elfogadott szlovák alkotmány viszont államfői kötelességként fogalmazta ezt meg. A 102. cikk 1. bekezdésének p) pontja ugyanis azt mondja ki, hogy a köztársasági elnök a Nemzeti Tanács előtt jelentést tesz a köztársaság állapotáról és egyéb fontos politikai kérdésekről. A jelentés, illetve üzenet periodikusságról azonban a szlovák alkotmány nem rendelkezik, így hagyománnyá vált, hogy az államfő évente egyszer lép fel a parlamentben.

⁷⁶ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 151. o.

⁷⁷ Weyr, František: Československé právo ústavní. Praha, 1937. 187. o., majd 190-191. o.

⁷⁸ Štrougal, Lubomír: Paměti a óvahy. Praha, 2009. 38. o.

⁷⁹ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 150-151. o.

Legemlékezetesebb ilyen beszéd 1994 márciusában hangzott el, amikor Michal Kováč a szokásos parlamenti beszédében keményen kritizálta a vele egy politikai táborból származó Vladimír Mečiar kormányfőt, amellyel egy olyan lavinát indított el, amely végül a kormányzó koalíció összeomlásához, majd a kormány bukásához és új választásokhoz vezetett el.⁸⁰

A törvényhozás által elfogadott törvények államfői aláírásának problematikája valóban nem volt egyszerű kérdés az első Csehszlovákia idején, ahogyan most sem az (Kukorelli István). Az 1920. évi alkotmány kidolgozásában résztvevő Jiří Hoetzel és František Weyr professzorok tagadták azt, hogy az elnöki aláírásnak promulgációs jellege lenne, tehát az szerintük nem is volt szükségszerű.⁸¹ Más véleményen volt Bohumil Baxa és Jaroslav Krejčí későbbi alkotmánybírósi elnök, igazságügyi miniszter, majd protektorátusi kormányfő, aki a mai napig releváns monográfiát is írt erről a témáról. Ők a promulgáció (kihirdetés) során úgy értelmezték az államfői aláírást, mint a jogalkotási folyamat szabályszerűségének az elnöki hitelesítését, és nem úgy, mint a törvény szövegének való tartalmi egyetértésnek a vizsgálatát. Az államfőnek ugyanis halasztó hatályú vétőjoga is volt, sőt, az autonóm jellegű kárpátaljai országgyűlés jogi aktusai esetében ez a jog abszolút jellegű volt. Az ilyen értelmezési keretben tehát az államfő csak akkor tagadhatta meg egy törvény aláírását, amennyiben a törvény elfogadása során észrevett valamilyen szabálytalanságot.⁸² A két világháború közötti gyakorlat valóban sokszínű volt. Amikor például Masaryk elnök észrevette, hogy az egyik parlamenti kamara az ún. szerkesztői javításokkal módosította a másik kamara által jóváhagyott törvényt, akkor új szavazást kért az ily módon módosított javaslatról attól a kamarától, amely elsőként szavazott róla. Ez viszont még nem számított vétónak. Előfordult az is, hogy az államfő megváltoztatta a törvény elfogadásának időpontját, mert kiderült, hogy a szenátusban az érintett törvényt azután hagyták jóvá, hogy letelt az arra való hathetes határidő. Gyakorlatilag azonban nem maradt fenn példa arra nézve, hogyan jártak volna el abban az esetben, amikor az államfő nem írt alá olyan törvényt, amellyel elvileg nem értett egyet és már kimerítette a vétőjogban rejlő lehetőségeket.⁸³ Abban az esetben, amikor az államfő nem akart élni a vétőjogával, de azért voltak fenntartásai, Masaryk rendszerint megjegyzéssel írta alá a törvényt,

⁸⁰ Uo. 151. o.

⁸¹ Hoetzel, Jiří: Promulgace zákonů. Právník, 65. roč. 1926. 300-301. o. és Weyr, František: Československő ústavní právo. Praha, 1937. 199. o.

⁸² Krejčí, Jaroslav: Promulgace zákonů: její vztah k sankci, vetu, publikaci a k soudcovskému zkoumánú zákonů. Vesmír, Praha, 1926. 216-225. o. és Krejčí, Jaroslav: Právní povaha podpisu presidenta republiky na zákonech. Politeia, Praha, 1927. 22-26. o. és 29-30. o.

⁸³ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 156-157. o.

de a megjegyzést nem hirdették ki.⁸⁴ A kételyeit úgy is kifejezhette, hogy a hivatalnokon keresztül üzent a kormánynak, de ennek nem volt jogi relevanciája.

Érdekes a jelenlegi Cseh Köztársaság gyakorlata, amelyre szintén irányult az egyik opponensi kérdés (Kukorelli István). Az államszocializmus idejében az államfői aláírás nem okozott problémát, ami azzal függött össze, hogy azt az államfő kötelességként fogták fel. A most hatályos cseh alkotmány szerint az elnök aláírja a törvényeket, mégpedig második helyen a képviselőház elnöke és a kormányfő között, hiszen az fejezi ki az aláírási sorrendet is. (A két világháború között az államfői aláírás volt az első helyen.) A cseh elnök most halasztó hatályú vétójoggal rendelkezik. Abban az esetben, ha a törvényhozás képviselőháza az összes képviselő abszolút többségével fenntartja az elnök által megvétózott döntését, akkor a törvényt ki kell hirdetni. Ha az elnök az ismételt megszavazás ellenére mégsem írja alá a törvényt, akkor a törvény kihirdetése a képviselőház kísérő határozatával történik. Ez inkább alkotmányos szokás, mert az alkotmányban erre az esetre nincs kifejezett rendelkezés. A kialakulása 1994-re vezethető vissza, amikor Havel elnök nem írta alá az általa megvétózott, aztán ismételten jóváhagyott törvényt. 1995-ben ezt a konstrukciót beemelték a képviselőház házszabályába, amit azonban a cseh alkotmányjogász szakma most is bírálattal illeti,⁸⁵ hiszen itt a házszabállyal próbáltak rendezni egy alkotmányos kompetenciát. Ennek ellenére ez a gyakorlat később megszokottá vált és több fontos törvény úgy lépett hatályba, hogy az államfő nem írta alá. Václav Klaus 12 alkalommal járt így. Az alkotmánybíróság egyik 2006. évi határozatában azt konstataálta, hogy az alkotmány 51. cikke értelmében és a tudomány véleménye szerint az államfői aláírásnak – az elnöki vétó leszavazásának legális kivételével – a törvényhozási eljárás rendes befejezésének hitelesítéseként kellene szolgálni. Ez úgy hangzik, mintha az elnöki aláírás a törvény promulgációjának szükséges feltétele lenne, de közben az alkotmánybíróság nem semmisítette meg az egész megtámadott törvényt, amivel közvetve elismerte, hogy az államfői aláírást nem tekinti feltétlenül szükségesnek a törvény érvényessége szempontjából.⁸⁶

A két világháború közötti államfő jogállását érintő következő opponensi kérdés az államfő felelősségére, illetve pontosabban felelősségmentességére vonatkozott (Stipta István). Az 1920. évi alkotmány 66. cikke kimondta, hogy a köztársasági elnök nem visel felelősséget a hivatalaláért, mert a hivatalával összefüggő megnyilvánulásaiért helyette a kormány viseli azt.

⁸⁴ Sobota, Emil – Vorel, Jaroslav – Křovák, Rudolf – Schenk, Antonín: Československý prezident republiky. Praha, 1934. 170. o.

⁸⁵ Jirásek, Jiří: Může nebo musí prezident schváléný zákon podepsat? In: Výkonná moc v ústavním systému České republiky. Brno, 2005. 89-90. o.

⁸⁶ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 160. o.

Az államfői felelőtlenség inkább a monarchiák jellemzője, mint az alkotmányos köztársaságoké, ahol az államfő csak annyiban lehet alkotmányjogilag felelőtlen, amennyiben azt az alkotmány megengedi. Továbbá különbséget kell tenni a hivataláért való felelősség hiánya és a felelősségre való vonhatatlansága között. Az előbbi ugyanis azt jelenti, hogy az érintett személyt a hivatal ideje után sem lehet felelősségre vonni. Az utóbbi esetben pedig arról van szó, hogy az elnök ugyan felelős, de ideiglenesen nem lehet ellene eljárást indítani. Arra legfeljebb csak a hivatalviselési mandátuma lejártá után kerülhet sor.⁸⁷

Az első köztársaság idején komoly vitákat folytattak erről a kérdéstről.⁸⁸ Az akkori alkotmány ugyanis az államfőnek, akinek minden kormányzati, illetve végrehajtó hatalmi aktusa ellenjegyzéshez volt kötve, nem biztosított teljes felelőtlenséget, hiszen a 67. cikk értelmében a főárlásért a szenátus előtt felelősségre lehetett vonni, mégpedig a képviselőház kezdeményezésére. A büntetése azonban csak a hivatalvesztés lehetett, illetve annak a képességének elvesztése, hogy ezt a hivatalt a jövőben ismét megszerezhesse. A részletekről egy külön törvény rendelkezett (1934. évi 36. számú törvény), amely nemcsak az államfő, hanem a kormánytagok felelősségre vonásával is foglalkozott. A probléma csak az, hogy ez a törvény, a szenátusi eljárást szabályozó 1920. évi 124. számú törvényhez hasonlóan nem tisztázta a „nagy árulás,” illetve „főárlás” (csehül: „velezrada”) fogalmát és tényállását. A támpontot az 1852. évi birodalmi büntetőtörvény 58. cikkelye nyújthatta volna, amelyet azonban kifejezetten hatályon kívül helyezett a köztársaság védelméről szóló 1923. évi 50. számú törvény. Annak első paragrafusai körülírták a köztársaság elleni összeesküvés (csehül: „úklady o republiku”) fogalmát. Az érintett paragrafusok az összeesküvéssel, annak előkészítésével és az állam biztonságának veszélyeztetésével foglalkoztak. E törvény 41. cikkének 1. bekezdése pedig kimondta, hogy abban az esetben, amikor az egyéb törvények a nagy árulásról, illetve főárlásról szólnak, ez alatt a köztársaság védelméről szóló törvény első három paragrafusában foglaltakra kell gondolni. Ez azt jelentette, hogy az államfőt és a kormánytagokat az alkotmány tágabb értelmezése esetén nem a nagy árulásért/főárlásért, hanem a köztársaság elleni összeesküvésért lehetett volna felelősségre vonni.⁸⁹

A csehszlovák államfők széleskörű amnesztia és kegyelmezési jogkörrel rendelkeztek, ami szintén a korábbi monarchikus tradíciók örökségének fogható fel. Az amnesztia kérdésre kitért Stipta István opponensi véleménye is. Paradox módon a modern demokratikus körülmények

⁸⁷ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 281-282. o.

⁸⁸ Peška, Zdeněk: K problému trestní odpovědnosti hlavy státu v Československu. Moderní stát, 1935, 230-232. o.

⁸⁹ Gronský, Ján: cit. op. 91. o. 62. lábjegyzet

között az államfők ritkábban élnek az amnesztiahirdetés jogával, mint korábban, legyen szó a két világháború közötti évekről vagy az államszocializmus időszakáról. Itt valószínűleg a Václav Havel elnök által a rendszerváltáskor (1990. január 1-én) adott nagy amnesztiára való reakcióról van szó, amely következtében a büntetésüket töltő elítélteknek majdnem háromnegyedét engedték el. Ez a lépés, amely egyfajta cezúrát akart jelenteni a diktatórikus és demokratikus időszak között, illetve reakció volt az akkori börtönsztrájkokra és lázadásokra, azonban a társadalom nem fogadta nagy lelkesedéssel. A későbbi elnökök emiatt óvatosabbak lettek. A csehszlovák államfők rendszerint a hivatalba lépésükkor vagy távozásukkor szoktak amnesztiát hirdetni, néha pedig a nagyobb állami ünnepi évfordulók alkalmából. Az első csehszlovák amnesztiát, amely az Osztrák-Magyar Monarchia érdekei ellen elkövetett cselekményekre vonatkozott, még a Nemzeti Bizottság adta meg 1918. november 5-én. Később még 18 amnesztiát hirdettek meg. Ez a két világháború közötti időszak húsz évre átszámolva azt jelentette, hogy átlagosan évente került sor egy amnesztiára. Az államszocializmus éveiben ezen időszak két és fél, három év volt. A független és demokratikus Cseh Köztársaságban átlagosan hét és félevenként, a demokratikus Szlovákiában pedig öt évenként került sor amnesztiára. Az államalapító Masaryk elnök utoljára a lemondása napján, 1935. december 14-én hirdetett amnesztiát.⁹⁰

Az elnöki jogállási kérdések kapcsán végül szeretnék kitérni a közvetlen államfőválasztás kérdéskörére is (Kukorelli István). A háború előtti elnökválasztási megoldás alapvetően az akkor alkalmazott (harmadik) francia köztársasági modellel függött össze. Masaryk elnök, aki inkább az amerikai megoldások hatása alatt állt, valószínűleg nem utasította volna el a nép általi választást, de az alkotmány szövegéről végül a politikai pártok döntöttek.⁹¹ A frissen önállóvá vált Szlovákiában azt 1939. évi alkotmányozáskor komolyan felmerült a a nép általi államfőválasztás bevezetése, amely nem volt idegen a tekintélyelvű osztrák modelltől, amely a dél-európai fasiszta és korporativista megoldásokkal együtt fontos mintaadó szerepet játszott az akkori szlovák törvényhozók számára. Végül azonban a csehszlovák közjogi hagyomány erősebbnek bizonyult és megmaradt a parlamenti elnökválasztás. Az egész rendszer hibrid volt, amelyben keveredtek a rendies korporativista, a parlamenti és pártállami elemek.⁹² A parlamenti elemek megőrzésében valószínűleg az is szerepet játszott, hogy az új rezsim főbb

⁹⁰ Koudelka, Zdeněk: cit. op. 224-228. o.

⁹¹ Kudrna, Jan: Přímá volba prezidenta – konec cesty trvající 23 let. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 4/2011. 13. o.

⁹² Podolec, Ondrej: Medzi kontinuitou a diskontinuitou. Politický model Slovenskej republiky 1939-1945. Atticum, Bratislava, 2014. 33. o. és 43.

vezetői az előző húsz évben csehszlovák parlamenti politikusok voltak, a néppárt radikalizálódása fokozatos volt, valamint az az egész korábbi államapparátus inerciós ereje sem volt elhanyagolható. Az sem mellékes, hogy az 1938. évi őszi szlovákiai autonóm választásoknak köszönhetően a törvényhozásban biztosított volt az egyértelmű néppárti túlsúly. Igaz, az országgyűlési választások legitimitása némileg vitatott volt, hiszen ősszel nem egy független ország parlamentjét választották meg, hanem csak egy autonóm testületet. Ezt jól kiegészíthette volna az önállóság idején megrendezett közvetlen elnökválasztás, amely vélhetően nagyobb legitimitást biztosított volna a rendszernek, de Jozef Tiso katolikus pap és kormányfő politikai súlya így is nagy volt. Az elnökválasztás szabályainak átvétele nem volt teljesen mechanikus. Megőrizték ugyan a hétéves elnöki mandátumot és az egyszeri újraválasztás lehetőségét, azzal, hogy most az első elnököt sem mentesítették a két ciklusra vonatkozó hivatalviselési korlátozás alól. A passzív választójog alsó határát viszont felemelték 35 évről 40 évre és a megválasztáshoz szükséges kvórum is magasabb lett. Az egykamarás parlamentben az elnök megválasztásához az összes jelenlévő képviselő kétharmadára volt szükség, azzal, hogy a határozatképességhez is a kétharmados jelenlét volt szükséges. A választást nem előzte meg vita. A második fordulóban már a két legsikeresebb jelölt között kellett volna dönteni.⁹³

Az államszocializmus alatt, amikor az egész elnöki intézmény léte került veszélybe, nem nagyon merült fel a közvetlen államfőválasztás ügye. Az csak a rendszerváltás utáni cseh alkotmányozás során került napirendre. 1992-ben főleg a nemrégben leköszönt utolsó csehszlovák, majd első önálló cseh elnök, Václav Havel szorgalmazta a közvetlen elnökválasztást. Akkoriban még töretlen volt a társadalmi tekintélye, de már ambivalens volt a meghatározó jobbközép pártokkal (főleg a polgári demokratákkal) való kapcsolata. Az alkotmányozó nagy pártok azonban nem akartak változtatni a bejáratott csehszlovák modellen. Később azonban elmozdulás következett be ebben a kérdésben. A kereszténydemokrata néppárti és szociáldemokrata képviselők egy csoportja már 2001-ben javasolta a közvetlen elnökválasztás bevezetését, ami aztán 2002-ben is megismétlődött. A szakirodalomban is egyre többen foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Közben Európa és világszerte is növekedni kezdett azon államok száma, ahol közvetlenül választottak az elnököt. Tomáš Lebeda politológus például

⁹³ Uo. 43-44. o.

kimutatta, hogy 2008-ban a 142 köztársaság közel 75 %-ában már közvetlenül választották az államfőt.⁹⁴

A 2012. évi cseh alkotmánynovellára mindenesetre hatott az 1999. évi szlovák alkotmánymódosítás hatása, hiszen a két állam rendszerint kölcsönösen figyeli az alkalmazott megoldásait. Szlovákiában viszont nem a tisztség legitimitásának növelése miatt vezették be a közvetlen államfőválasztást, hanem azért, hogy elkerüljék azt a patthelyzetet, amely 1998-ban alakult ki az államfőválasztás kapcsán. A probléma az volt, hogy az 1992 évi alkotmány minden esetben és fordulóban háromötödös minősített többséget írt elő, amely a nagy politikai polarizáció esetén bevehetetlen akadállyal bizonyult a választási folyamatban. Ez a konstrukció, az 1992. évi alkotmány más problémás vagy végig nem gondolt és emiatt később konfliktust okozó rendelkezéseivel⁹⁵ együtt valószínűleg nem volt szándékos. Az akkori alkotmányozók csendesen a korábbi csehszlovák hagyományokból indultak ki és alapvetően a parlamentáris köztársaságban gondolkodtak. A pontatlan és végig nem gondolt paragrafusok aztán a kiélezett politikai helyzetekben nem segítettek megoldani azokat, hanem ellenkezőleg inkább tovább bonyolították a válságokat.⁹⁶

A cseh novella esetében a fentiekén kívül a meglehetősen nehézkes 2003. és 2008. évi államfőválasztások is szerepet játszottak, amelyek sok váratlan fordulattal és háttéralkuval jártak. Ez nem növelte a politika és az elnöki hivatal presztízsét. Ugyanakkor azt nem lehet mondani, hogy a közvetlen elnökválasztás bevezetése különösebben megnövelte volna az elnöki hivatal legitimitációját és tekintélyét, hiszen éppen a disszertációban bemutatott fejlődés bizonyítja azt, hogy az államfői hivatal korábban is komoly megbecsülésnek örvendett és rendszerint meghatározó, fajsúlyos politikusok töltik be azt. A közvetlenül választott Václav Havel és Václav Klaus elnökök tekintélye és legitimitása a lakosság körében egyáltalán nem volt kisebb, mint az ez idáig egyetlen közvetlenül választott elnöké, Miloš Zemané. Egyébként a cseh szakirodalomban olyan vélemény is létezik, hogy a közvetlen államfőválasztás bevezetése nem annyira az alkotmányos válságok szükségszerű következménye volt (mint például Szlovákiában), hanem inkább a politikai pártok marketing lépéséről volt szó.⁹⁷

⁹⁴ Lebeda, Tomáš: Volební pravidla pro prezidentské volby. Komparativní analýza 142 zemí. In: Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech. Česká republika v komparativní perspektivě. Novák, Miroslav – Brunclík, Miloš (eds.) Dokořán, Praha, 2008. 29-32. o.

⁹⁵ Ilyen volt a népszavazásból kizárt kérdések köre vagy a kormánytagok elnök általi kinevezése és felmentése.

⁹⁶ A szlovák alkotmány megszületéséről és problémáiról lásd Orosz, Ladislava a kol.: Ústavný systém Slovenskej republiky (doterajší vývoj, aktuálny stav, perspektívy). UPJŠ PF, Košice, 2009. Az elnökről lásd főleg 50-59. o.

⁹⁷ Kudrna, Jan: Přímá volba prezidenta – konec cesty trvající 23 let. Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 4/2011. 24. o.

Az államfőválasztással kapcsolatos egyik fontos szerkezeti jellegű opponensi kérdés (Kukorelli István) arra irányult, hogy a Szlovákiában 1999 óta alkalmazott azon megoldást, miszerint az államfő az idő előtt a parlament által kezdeményezett országos népszavazáson is visszahívható hivatalából, tekinthető-e az államszocialista közjogi múlt örökségének vagy sem. Bármilyen meglepő, de ilyen megoldás éppen abban a közép-európai országban működik, ahol soha nem volt kommunista pártállami rendszer. A hatályos osztrák alkotmány 60. cikkének 6. bekezdése értelmében „[A] hivatali idő letelte előtt a szövetségi elnök népszavazás útján váltható le tisztségéből. Népszavazásra akkor kerül sor, ha a Szövetségi Gyűlés ezt kívánja. A Szövetségi Gyűlést e célból a szövetségi kancellár hívja össze, amennyiben a Nemzeti tanács ilyen indítványt tett. A Nemzeti Tanács határozatához a tagok legalább felének jelenléte, valamint a leadott szavazatok kétharmados többsége szükséges. A Nemzeti Tanács ilyen jellegű határozata révén a szövetségi elnök hivatala további gyakorlásában akadályozva van. A leváltás népszavazás útján történő megtagadása új választásnak minősül, és a Nemzeti Tanács felosztását eredményezi. (29. cikk (1) bekezdés) A szövetségi elnök összes hivatali ideje ebben az esetben sem haladhatja meg a 12 évet.”⁹⁸ A szlovák inspiráció tehát az egyik nyugati szomszédától származik. Ausztriában pedig ez a megoldás az 1929. évi alkotmánynovella révén került be az 1920. évi alkotmányba. Ez a novella pedig sok tekintetben ihletett merített a német weimari alkotmányból.⁹⁹

A jogegységesítés és a közigazgatási fejlődés kérdése

Stipta István egyik kérdése a jogfolytonossági témakört érintett, nevezetesen a cseh és a szlovák, illetve kárpátaljai országrészek valamint a közjog és a magánjog közötti különbségeket. Ezzel összefüggött a közigazgatás és a nyelvhasználat eltérő helyzete is. Kiss Gy. Csaba kérdése pedig a demokratikus és antidemokratikus rendszerek közötti folytonosságot firtatta. Az új állam legelső, a régi jog recepciójával foglalkozó törvénye hosszú évekre konzerválta az új állam részleges jogi dualizmusát. Sőt, pontosabban szólva trializmusát, mert 1920. évi 76. számú törvény inkorporálta a Hlučínsko nevű vidéket is, amely korábban a második Német Birodalom részét képezte. Otttermészetesen korábban a német jog volt hatályban. Miután kis kiterjedésű területről volt szó, amelynek jogi integrációját döntően a kormány rendeleteivel oldották meg, a trializmus nem okozott különösebb problémát. A köztudatban inkább az osztrák

⁹⁸ Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Szerk.: Trócsányi László – Badó Attila. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2005. 61. o.

⁹⁹ Szabó István: Ausztria államszervezete (1918-1955). PPKE JÁK, Budapest, 2010. 178-179. o.

(cseh) és magyar (szlovákiai és kárpátaljai) jogi dualizmus maradt meg problémaként.¹⁰⁰ Az ún. unifikációs, azaz jogegységesítési folyamat főleg e két jogrendszer összehangolására, majd az új egységes szabályozással való felváltására koncentrált. A recepciós törvény ugyanis az új állam megszületésének napján kimondta, hogy az ellenkező döntésig mindenütt az éppen ott érvényesülő törvények maradnak hatályban. Ez a jogi helyzet és a meghaladására irányuló jogegységesítési (unifikációs) próbálkozások bemutatása önmagában egy új doktori disszertációt tenne szükségessé, azért itt szorosán próbálok ragaszkodni a feltett opponensi kérdésekhez. Bár ez a kérdéscsoport összefügg a szlovák jogi infrastruktúra és jogi terminológia megteremtésének problematikájával is (Stipta István), ezt a témát egy másik tematikus blokkba szervezve próbálok megválaszolni.

Bár a jogegységesítés az új állam sürgősnek ítélt feladatai közé tartozott, amelynek megoldására egy külön jogegységesítési minisztérium is létrejött, az igazi áttörés ezen a területen a két világháború közötti időszakban még nem következett be. A vizsgált időszakban nem került sor egyetlen fontos nagy jogi kódex elfogadására, sem a büntető, sem a polgári anyagi, illetve eljárási jogi területén, de a helyzet hasonló volt a kereskedelmi jog vonatkozásában is. A törvényhozás 1937-ben állt legközelebb a feladat megoldásához, de a közeledő háborús veszély miatt már nem sikerült igazán előrelépni. Az egységes csehszlovák kódexek ezeken a területeken emiatt csak a kommunista hatalomátvétel után születtek meg az ún. jogi kétéves terv keretében (1948-1950). Az 1950-es évektől a jogi dualizmus már csak a munkajog területén létezett, de 1965-ben megszületett az első csehszlovák egységes munkatörvénykönyv is.¹⁰¹

A nagy területek egységes unifikációjának elmaradása nem jelentette azt, hogy nem történt volna semmilyen előrelépés. Parciális egységesítésre azért sor került a büntetőjog (fiatalkorúak igazságszolgáltatása, állami börtönügy, a halálbüntetés és az életfogytiglani szabadságvesztés büntetések kiszabása, a köztársaság védelme stb.) és a családjog egyes területein (a felnőtt korhatár leszállítása, az örökbefogadás szabályai, házassági jog egyes vonatkozásai). Unifikáció ment végbe a szerzői jog és a kiadói szerződések vonatkozásában is.¹⁰²

Sajátos helyzet alakult ki a közjog területén. Az első Csehszlovák Köztársaságnak volt egységes alkotmánya, választási szabályai, igazságszolgáltatási szerkezete, nyelvjoga és részben egységes közigazgatása is. Az egységes középszintű önkormányzatiság kialakításának

¹⁰⁰ Vojáček, Ladislav – Kolárik, Jozef – Gábriš, Tomáš: Československé právní dejiny. Eurokódex, Bratislava, 2013. 31-32. o.

¹⁰¹ Uo. 35. o.

¹⁰² Uo. 33-34. o.

nehézségeiről korábban már volt szó. Az állam és egyház kapcsolatának területén ugyanakkor megmaradt a jogi dualizmus. A magyar korban elfogadott 1895. évi XLIII. törvénycikk például 1918 után is szabályozta a vallásszabadság, illetve az állam és egyház viszonyának a kérdését, a csehszlovák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság pedig e törvény alapján bírálta el a Szlovákiában és Kárpátalján felmerült vitás ügyeket. Sőt, a csehszlovák nemzetgyűlés 1925-ben elfogadott 96. számú törvénye éppen ezt a jogi normát módosította. A recepció révén az 1914. évi XIV. sajtótörvény is a csehszlovák jogrend részévé vált. Az egyes rendelkezéseit aztán fokozatosan helyezték hatályon kívül, illetve módosították. Itt érdemes megjegyezni, hogy Zdeněk Peška pozsonyi cseh professzor 1935-ben egy könyvben közzétette a csehszlovák alkotmányt és az azzal összefüggő törvényeket, amelyek között több helyen szerepeltek kiegészítésként, illetve háttérként az 1918 előtt született osztrák és magyar jogszabályok.¹⁰³

A jogi unifikáció és a régi magyarországi jog alkalmazása területén érdekes helyzet alakult ki a gyülekezési jog kapcsán. Kárpátalján és Szlovákiában ugyanis a recepciónak köszönhetően ezt a kérdést az 1508/1875 B. M. rendelete szabályozta, azaz erre nézve itt nem létezett törvényi szintű szabályozás. Közben az 1920. évi alkotmány 113. cikk. 3 bekezdésében kimondta, hogy a gyülekezési jogot csak törvénnyel lehet korlátozni. A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság viszont 1924-ben konstataálta, hogy Kárpátalján azt a régi magyar rendeletek alapján is meg lehet tenni. 1926-ban ezt az értelmezést egy konkrét ügyben kiterjesztette Szlovákiára, pedig itt is arról volt szó, hogy lehet-e valakit rendőrileg szankcionálni azért, hogy részt vett a meg nem engedett tüntetésen. Valóban szokatlan, hogy a rendőrség a rendelet alapján olyan tevékenységet szankcionálhatott, amelyet az alkotmány értelmében csak törvénnyel lehetett korlátozni. Ugyanakkor az is valószínű, hogy az is komoly jogalkalmazási gyakorlati gondokat okozott volna, ha az eljáró szerveknek csak a nagyon kusza alkotmányos rendelkezésekre kellett volna támaszkodni.¹⁰⁴

Olyan szakításra a régi és új jog között, mint amilyen az orosz bolsevik forradalom után következett be, a Csehszlovákia területén soha nem került sor. Sok alapvető jelentőségű jogi norma a különböző előjelű rendszereken átívelő módon érvényesült, legyen szó a demokratikus köztársaságról, a németek által megszállt protektorátusról, az államszocialista időszakról vagy

¹⁰³ Peška, Zdeněk: Československá ústava a zákony s ní souvislé. Československý Kompas, Praha, 1935. Ilyen jogszabály volt például az ausztriai 1870. évi törvény a levéltitokról, az 1862-ben elfogadott és többször módosított ausztriai sajtótörvény, továbbá a magyarországi egyesületi és gyülekezési kérdéskört szabályozó 1873. és 1875. évi rendeletek stb.

¹⁰⁴ Šejvl, Michal: Když se práva berou vlašně: Přímá aplikace katalogu základních práv z Ústavní listiny v judikatuře prvorepublikového Nejvyššího správního soudu. Právník, 2020. 2. sz. 111. o. Az idézett cseh szerző a tanulmányában több hasonlóan problematikus jogesetet mutatott be.

ismét a demokráciáról. Természetesen egyes rendszerváltásoknál (1939, 1945, 1948, 1989/1990) tisztázni kellett a feltétlenül hatályon kívül helyezendő normákat, de a folytonosság sokkal nagyobb volt, mint amilyennek sokszor tűnik. Ebből adódóan néha egészen paradox helyzetek alakultak ki. Az 1930-as években alig létező csehszlovák alkotmánybíróság például éppen 1938-ban aktivizálódott és utolsó ülését már a Cseh-Morva Protektorátus idején tartotta meg.¹⁰⁵ Ebben a szívósságban az állami működés inerciós (tehetetlenségi) ereje, a gyakorlati élet szükségszerűségei és néha a legitimációs szempontok is szerepet játszottak.

Az unifikáció tehát számos tartós jogi problémát vetett fel és nem mindegyik területen tudott azonos eredményeket produkálni, ami természetesen főleg az egyes országrészek eltérő előzetes helyzetével függött össze. Jellemző példa erre az átmeneti időszak, azaz az 1920. évi nyelvtörvény elfogadása előtti helyzet (1918-1920). Az új állam számára kulcsfontosságúnak számító hivatali nyelvhasználat kérdése eltérően alakult a cseh tartományokban és Szlovákiában, illetve Kárpátalján. Csehországban, Morvaországban és Sziléziában a recepciós törvény révén a korábbi osztrák nyelvhasználati szabályok maradtak érvényben,¹⁰⁶ de teljesen megváltozott politikai és hatalmi körülmények között. Figyelembe akartak ugyanis venni egy olyan új állam létrejöttét, amely nemzetállamként definiálta magát. Az 1867. évi 142. törvény 19. cikke az egyes ausztriai nemzetek, illetve nemzetiségek egyenjogúságát mondta ki, amely egyaránt vonatkozott iskolákra, bíróságokra és hivatalokra. Ezt az egyszerű megfogalmazást azonban a különböző nemzeti mozgalmak eltérően értelmezték. Főleg „a tartományban megszokott nyelv” kifejezés okozott dilemmákat. A német nemzetiek értelmezése szerint a német nyelv a cseh tartományok egész területén megszokottnak és elterjedtnek tekinthető, miközben a cseh nyelvet csupán a cseh többséggel rendelkező területeken akarták ugyanilyen státusban elismerni. A következő problémát a belső és külső hivatali nyelv megkülönböztetése okozta. A belső ügyintézési és kapcsolattartási nyelvként ugyanis 1918 előtt főleg a német funkcionált, de az önkormányzati testületek maguk dönthettek az általuk használt nyelvről. A beadványokat a tartományban megszokott, illetve használatos minden nyelven kötelesek voltak

¹⁰⁵ Erről a témáról lásd Halász Iván: Az adventi bíróság pütkösi bíraskodása. Az első csehszlovák alkotmánybíróság összetétele és működési sajátosságai (1920-1939). *Közjogi Szemle*, 12. évf. 2019. 1. szám, 36-46. o.

¹⁰⁶ Ausztriában az 1867. évi 142. számú alaptörvény 19. cikke rendezte a nyelvhasználat kérdését. A jogszabály elviekben a nyelvi egyenjogúság platformján állt, de sok volt körülötte a vita és konfliktus. A német nyelv, mint az általános belső hivatali nyelv a mindennapi gyakorlatban előnyöket élvezett a cseh nyelvvel szemben. A részletes végrehajtási normák hiánya is problémát okozott ebben az érzékeny kérdésben. Továbbá eltérő volt a helyzet az államigazgatás és az önkormányzat területén. Petráš, René: *Menshiny v meziválečnīm Československu*. UK – Nakl. Karolinum, Praha, 2009. 306–307. o.

elfogadni.¹⁰⁷ A csehszlovák állam megalakulása után elvileg e nagyvonalú és viszonylag jóindulatú szabályozás maradt érvényben. Gyorsan kellett viszont megoldani a belső hivatali nyelv kérdését. A csehszlovák minisztertanács tehát már 1918. november 22-én úgy határozott, hogy „... minden autonóm hivatalnak annak nyelvén kell válaszolni a kérdéseire, az állami hivataloknak azonban csak csehül.”¹⁰⁸A kisebbségi lakosság szempontjából fontosabb külső hivatali nyelv szabályainak értelmezésével az éppen megalakult csehszlovák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság foglalkozott, amely az 1919. március 19-én elfogadott határozatában kimondta, hogy Csehszlovákia nemzetállami jellegéből logikusan következik, hogy a cseh (szlovák) lesz azon nyelv, amelyben az állam és szervei meg fognak akaratilag nyilvánulni és érvényesíteni a jogot. A nemzetállami jelleget főleg az új állam legelső törvényéből, az 1918. évi 11. számú törvényből vezették le. A más népcsoportok tagjai pedig az új államtól nem kérhetnek többet, csak azt, hogy élhessenek saját nemzeti életet és használhassanak saját nemzeti nyelvet, mégpedig addig, ameddig ezeket az otthonul szolgáló állam anélkül tudja nyújtani számukra, hogy elveszítene saját nemzeti jellegét. A határozat ezt követően az 1867. évi osztrák szabályokra hivatkozva megállapította, hogy a nemzeti kisebbségi státust élvező népcsoportok tagjai azokban a bírósági eljárásokban, ahol szóba jöhetnek nemzeti kisebbségként, minden hivatalnál és szervnél saját nyelvükön érvényesíthetik jogaikat.¹⁰⁹ A bíróság plénuma azonban nagyon leszűkítően értelmezte a kisebbségi státus megadását, amelyet csak ott volt hajlandó elismerni, ahol az érintett népcsoport legalább az összlakosság felét tette ki. Ez jóval szigorúbb volt a korábbi osztrák és a későbbi (1920 utáni) csehszlovák szabályozásnál.¹¹⁰ Szerencsére a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság határozata csak az államigazgatási szervekre vonatkozott, az önkormányzati szervekre nem.¹¹¹ Az 1920. évi 122. számú nyelvtörvény nemzetiségi szempontból humánusabb lett az eredeti (azaz 1919. évi) jogi állapotokhoz képest, mert a nemzetiségi nyelvet azokban a bírósági eljárásokban lehetett használni az ügyfelekkel való kapcsolattartásban, ahol a nemzetiségi lakosság részaránya elérte az összlakosság 20%-át.¹¹²

A hivatalos szlovák nyelv bevezetése során nem lehetett támaszkodni a korábbi magyarországi törvények recepciójára és azok újraértelmezésére. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúságról ugyanis az 1. cikkelyben a magyart jelölte meg államnyelvként.

¹⁰⁷ Uo. 306. o.

¹⁰⁸ Uo. 308 o.

¹⁰⁹ A határozat szövege megtalálható Harna, Josef – Šebek, Jan (szerk.): Státní politika vůči německé menšině v letech 1918-1920, Edice pramenů, HÚ AV ČR, Praha, 2002.

¹¹⁰ Petráš, René: cit. op. 308–309. o.

¹¹¹ Uo. 309–310. o.

¹¹² Uo. 310–314. o.

Igaz, a későbbi paragrafusok kitértek a nemzetiségek nyelvi jogaira is, de az nem változtatott a magyar nyelv primátusán. Emiatt a Szlovákiában foganatosítandó rendkívüli átmeneti rendelkezések bevezetéséről szóló 1918. évi 64. számú törvény már a 3. cikkelyben kimondta, hogy Szlovákiában szlovákul kell intézni a hivatali ügyeket. A többi nyelvről pedig egy későbbi törvénynek kellett volna rendelkezni, amely azonban 1920 februárjáig nem született meg. Más kérdés, hogy az 1918. évi 64. törvény nyelvi rendelkezései minden jel szerint nem nagyon érvényesültek a gyakorlatban.¹¹³ Ebben nem annyira a politikai akarat hiánya, hanem inkább a nagyon kusza és zavaros közállapotok játszottak a meghatározó szerepet.¹¹⁴ A szlovákul jól tudó hivatalnokok és a szlovák jogi terminológia kialakulatlansága is problémát jelentett.

Az új köztársaság első éveiben hasonló problémák keletkeztek a közigazgatás és annak személyi állománya kiépítése terén is. A cseh országrészekben az új állam nagyjából átvette a korábbi korszak intézményeit és annak hivatalnokait is. Ez még a rendőrség állományára is vonatkozott. Az új állam nemcsak a helyszíni hivatalnokokat tartotta meg, hanem a bécsi központi hivatalokból visszatérő cseheket is.¹¹⁵ Ez a magatartás és pragmatizmus nagyban megkönnyítette a csehszlovák államépítést a cseh országrészekben. A könnyű átállás társadalmi hátterül az szolgált, hogy a Habsburg monarchia nyugati részében a hatalom nem próbált meg kiépíteni német nemzetállamot. Ezért ott a köztisztviselőktől nem a német nemzettel és nyelvvel való azonosulást várták el, hanem az uralkodóházhoz és az államhoz való lojalitást. Más volt a magyar nemzetállamiság megteremtésén fáradozó dualizmuskori Magyarországon, ahol a közalkalmazottaktól is elvárták legalább külsőséges elmagyarosodást.

Szlovákiában az új állam nevében először a Szlovák Nemzeti Tanács megpróbálta átvenni a hatalmat, de nem járt nagy sikerrel. Nemsokára Prága is lépett és létrehozott egy külön minisztériumot, amely Szlovákia ügyeivel foglalkozott. A vezetésével Vavro Šrobár orvost bízták meg. A csehszlovák államiség platformján álló szlovák politikusok jelentős része akkoriban – a helyi erőviszonyokra való tekintettel – inkább az ideiglenes katonai diktatúrában vagy legalább a katonai igazgatás bevezetésében gondolkodott.¹¹⁶ A minisztérium 1918 végén még Zsolnán működött, majd 1919 elején végleg az akkor meglehetősen ellenséges hangulatú Pozsonyba költözött. Šrobár a munkájában alapvetően az 1918 előtt is szlovákként ismert (azaz „nemzethűnek” tartott) ügyvédekre támaszkodott. Részben ebből a körből, részben pedig az

¹¹³ Hausmann, Jan: Jazyková zákon a praxe soudů na Slovensku, Právny obzor, 1920. 3.évf. (1. sz.) 102. o.

¹¹⁴ Petráš, René: cit. op. 309. o., 1034. lábjegyzet

¹¹⁵ Broklová, Eva: Antonín Švehla. Tvůrce politického systému. Academia, Praha, 2017. 116-118. o.

¹¹⁶ Petráš, René: cit. op. 207. o.

éppen hazatérő műveltebb csehszlovák légiósokból kerültek ki az új ispánok,¹¹⁷ akiknek a működési területe még a régi magyarországi megyehatárokhoz kötődött.¹¹⁸ Az ispánok a korábbi magyar főispánok, alispánok és kormány megbízottak hatásköreit összpontosították a kezükben. Alattuk a szolgabírók működtek, akiket eredetileg rövid ideig járási népbiztosoknak neveztek ki. Az őket irányító minisztériumot egyébként csak ideiglenes szervként hozták létre. A minisztérium a 14 referatúra révén majdnem az összes központi minisztérium feladat- és hatásköreit gyakorolta. Maga a minisztérium 1918 és 1927 között létezett. Ez idő alatt négy miniszter vezette.¹¹⁹

A szlovákiai ispánokat a Szlovákiáért felelős teljhatalmú miniszter saját belátása szerint nevezte ki, de az államigazgatás többi dolgozóját már együtt kellett kiválasztani a központi (azaz prágai) minisztériumokkal való egyetértésben.¹²⁰ Szlovákiában 1919-ben nagyon kevés olyan képzett és gyakorlott helyi tisztviselő volt, aki tudott és akart volna dolgozni az új állam közigazgatásában. Az is igaz azonban, hogy ezen állam sem törekedett különösebben arra, hogy átvegye a megbízhatatlannak tartott régi magyarországi hivatalnokokat. A csehszlovák minisztertanács által 1919. február 28-án elfogadott szabályok szerint a következőképpen jártak el az egykori magyarországi hivatalnokokkal szemben: 1. Az új állam szolgálatába nem kellett átvenni azokat, akik azt eleve elutasították. 2. Azokat sem kellett átvenni, akik erre mutattak ugyan némi hajlandóságot, de részt vettek a februári általános sztrájkban vagy nem voltak megbízhatók. Velük szemben óvatosabban kellett eljárni – azaz először szabadságra kellett küldeni őket, aztán nyugdíjaztatni. 3. A politikailag megbízható hivatalnokokat át lehetett venni, de egy éven belül meg kellett tanulniuk szlovákul. Kivételesen egy évvel lehetett meghosszabbítani ezt a határidőt.¹²¹ Ezen politika miatt, illetve a helyi szlovák nyelvű közigazgatási káderhiány miatt 1919-ben beindult a cseh hivatalnokok és közalkalmazottak beáramlása szlovák területekre. Ez ugyan később komoly feszültségeket okozott a cseh-szlovák viszonyban, de az 1920-as évek elején fontos szerepet játszott a (cseh)szlovák hivatalos nyelv

¹¹⁷ Egy ideig például ispánként működött két korábbi realista író, Janko Jesenský és Jozef Gregor Tajovský is. Mindketten oroszországi hadifogoly és légiós múlttal is rendelkeztek.

¹¹⁸ Azokat délen nyilván több helyen módosította a kialakulóban lévő csehszlovák-magyar határvonal.

¹¹⁹ Schelle, Karel: *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1948*. Eurolex Bohemia, Praha, 2002. 208–209. o..

¹²⁰ Krajčovičová, Natália: *K otázke personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR*, *Historický časopis*, 44, 1996, 4. szám, 612. o.

¹²¹ *Uo.*, 613–614. o.

elterjesztésében.¹²² Ettől függetlenül ez a csoport is objektív módon erősítette a csehszlovák szellemiség és a szlovák hivatali nyelv meggyökeresedését a közszolgálatban.

A szlovák jogi infrastruktúra és terminológia megteremtése

A szlovák jogi nyelv 1918-ben még siralmas állapotban volt, ami a szlovákoknak a dualizmuskori Magyarországon belüli helyzetével függött össze. A szlovákok a leginkább alulreprezentált nemzetiségek közé tartoztak a jogászok között, aminek főleg az intenzív értelmiségi és középosztálybeli asszimiláció volt az oka. Mindez annak ellenére alakult így, hogy az északi vármegyék a viszonylag urbanizált és fejlett régiók közé tartoztak, és a dzsentri hagyományok is erősek voltak a térségben. Az anyanyelvi statisztikai számok a szlovákok számára ijesztőek voltak. Az 1910. évi népszámlálási adatok értelmében a 2646 bíró közül mindössze 1 volt szlovák anyanyelvű. A 6743 ügyvéd közül csak 92 fő határozta meg önmagát szlovák anyanyelvűként. A 4364 ügyvédjelölt és bojtár közül pedig 43 volt szlovák. A 300 királyi jegyző között 1 vallotta magát szlováknak.¹²³

Különösen a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban alkalmazott szlovák öntudatú jogászok száma tűnik nagyon alacsonynak. A szlovák származású emberek létszáma ezekben a szakmákban valószínűleg magasabb volt, de arról volt szó, hogy a századforduló körül kialakult társadalmi és politikai légkörben a pánszlávizmus vádjában megjelenő kellemetlenségek elkerülése érdekében bizonyos szférákban nem volt célszerű túlzottan exponálni a szlovák nemzeti politikával való azonosulást.¹²⁴ A pánszláv alatt a korabeli politika nemcsak az oroszbarát politikusokat értette, hanem sokszor a nemzetiségi jogi követeléseket, netán a nemzetiségi autonómia kérdését felvető értelmiségieket is. A „nemzetiségi túlzókkal” vagy „föderalistákkal” szemben jobban preferálta az integrált és a magukat nem a nemzeti politikai alapon definiáló jóra való (érts nemzetileg apolitikus) „tótokat”. A budapesti központi kormányzatnak egyébként volt egy szűk rétege, amelynek tagjait főleg a szlovák nyelv ismerete miatt alkalmazták, többnyire a fordító osztályokon, a nemzetiségi referatúrákon vagy a kormány által pénzelt szlovák nyelvű lapokban. Ezt a többségében szlovák származású

¹²² Krajčovičová, Natália: Českí zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku Československa. In: Československo 1918-1938 : osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Díl 1 / [Praha : Historický ústav AV ČR, 1999](#). 180–181. o.

¹²³ Smutná štatistika. Právny obzor 1918. 4. szám, 100–101.o.

¹²⁴ A 19. század első felében egyébként könnyebb volt a helyzet, igaz, a nemzetállamiság gondolata akkoriban csak ébredezett. Jogász végzettségű szlovák irodalmárok akkoriban Pest-Budán működött például Martin Hamuljak helytartótanácsi hivatalnok, illetve Anton Ottmayer, aki a pesti egyetem professzora, majd dékánja volt. Mindketten aktívak voltak a szlovák nyelv és irodalom kedvelőinek társaságában, Ottmayer pedig biedermeier hangulatú csehszlovák nyelvű prózákat is írt. Lásd Mikula, Valér a kol.: cit. op. 188. o., 423-424. o.

csoportot a kortársak néha „hivatalos tótoknak” is nevezték. Közéjük tartozott például Samuel Czambel neves szlovák nyelvész, aki egy időben a miniszterelnöki hivatal fordító osztályát is vezette, vagy a Horthy-korszak fő szlovákügyi referense Adolf Pechány. E csoport tagjai azonban rendszerint megfelelő távolságot tartottak a deklarált szlovák közélettől, legfeljebb az egyházi vonalon voltak aktívak. Az egyházi autonómia egyébként is nagyobb mozgásteret biztosított. A szlovák identitás túlzottan nyílt vállalása ugyanis szembement az akkori magyar nemzetállami törekvésekkel. A régi hungarus identitás hangsúlyozása többnyire már nem volt elég. A dualizmuskori magyar-szlovák viszonylatban végül emiatt nem alakult az a fajta magatartás, illetve hivatalnoki réteg, amelyet a cseh viszonylatban a témát kutató Jiří Kořalka szupranacionális osztrákságnak nevezett. Sok 19. századi cseh hivatalnokot és egyetemi értelmiségit ugyanis ez az attitűd jellemezte.¹²⁵

A dualizmuskori szlovák identitás helyzet nem volt egyszerű kérdés. A pozsonyi Kalligram Kiadónál publikált egyik szlovák nyelvű könyvemben igyekeztem tisztázni a különböző identitásformákat.¹²⁶ A korabeli publicisztika ugyanis általában két csoportra osztotta az embereket – egyrészt a nemzethű öntudatos szlovákokra (őket 1918 után „fordulat előtti szlovákoknak” hívták), másrészt a szlovák renegátokra, illetve mad'arónok-ra, akik aktívan szembefordultak a saját gyökereikkel és néha még az anyanyelvüket is megtagadták. A téma az aktualitása miatt még a szépirodalomban is megjelent.¹²⁷

A két markáns csoport között viszont az identitások széles skálája létezett, amelyet a regionális, felekezeti, élethelyzetbeli és foglalkozásbeli sajátosságokon kívül sok szempont befolyásolhatott. Az egyik ilyen csoportot „lojális szlovákoknak” neveztem, akik ugyan nem exponálták a származásukat, de nem is tagadták meg azt. Közéjük tartozott például Ján Nepomuk Bobula építész, várospolitikus és parlamenti képviselő, vagy Daniel Bachát evangélikus püspök és fővárosi törvényhatósági bizottsági tag. Az egyházi vagy vállalkozói pályán mozgó személyek helyzete nyilván könnyebb volt, mint a politikában vagy a közigazgatásban érvényesülő embereké. Stipta István által említett párhuzam a horvát és szerb származású budapesti felső bírakkal azért tűnik kissé problematikusnak, mert az autonóm Horvátországnak más volt a jogállása, ahogyan a fővárosi nagypolgárság egy részét alkotó szerbeké is, mint a gyors ütemben asszimilálódó szlovákoké. Köztük és a magyar többség között tulajdonképpen csak nyelvi különbség létezett, ami a városi németekkel és zsidókkal

¹²⁵ Kořalka, Jiří: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. Argo, Praha, 1996. 19-29. o.

¹²⁶ Halász, Ivan: *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Kalligram, Bratislava, 2011.

¹²⁷ Kiss Gy. Csaba: „Národovci” a „panslávi” v oblasti Horného Uhorska v románoch Kálmána Mikszátha a Svetozára Hurbana Vajanského. *Slovenská literatúra*, 52, 2005. 4-5. szám, 369. o.

egyetemben a legkönnyebben asszimilálható csoporttá tette őket. Nyilván túlzás a korábbi szlovák történészek egy része által emlegetett erőszakos magyarosításról beszélni, de az is igaz, hogy ebben az esetben nemcsak önkéntes, hanem sokszor a többségi társadalom és a hatóságok által is erőltetett folyamatról volt szó.

Ezzel szemben a 19. század utolsó harmadában a cseh nemzeti politika már olyan súllyal rendelkezett, hogy akár öntudatosabb cseheket is képes volt központi kormányzati posztokra juttatni. Erre a dualizmuskori szlovák politika még nem volt képes. Emiatt nem alakult ki ez a fajta nemzetiségi szempontból egyértelmű, de hivatali szempontból lojális és emiatt széles körben elfogadott hivatalnoktípus. A „hivatalos tótok” esete azt is mutatja, hogy a helyzet nem is a fővárosban volt legrosszabb, hanem inkább a nemzetiségi vidékeken, ahol a „hazafiak” és a „pánszlávok” szembenállása sokkal erőteljesebben jelentkezett. Jellemző példát szolgáltat erre Ladislav Nádaši Jégé szlovák realista író esete, aki az alsókubinyi polgármester és helyi ügyvéd fiaként Prágában tanult. Miután hazatérése után 1902 és 1918 között hatóságilag kinevezett járási orvos lett, nem exponálta szlovák nyelvű irodalmi műveit. Azok többsége azért a pályafutása elején és végén jelent meg.¹²⁸

A deklarált szlovákoknak a bírósági rendszeren belül elfoglalt helyzetére jellemző volt, hogy Augustín Ráth, a pozsonyi Comenius Egyetem második rektora (szlovákként viszont ő volt az első) a monarchia idején nem a szlovákok lakta északi területeken lett bíró, hanem Újvidéken. Szentmiklósi Kajuch Márton, aki nemcsak liptói földije volt, hanem a pesti egyetemen a római jog professzora is, ugyan megpróbálta rábeszélni őt az egyetemi karrierre, Ráth azonban tartott attól, hogy ez a lépés az asszimilációs elvárásokat is fog eredményezni vele szemben. Az erősen szlovák érzelmű fiatal jogászokhoz hasonlóan inkább ő is az ügyvédi pályát választotta.¹²⁹ Az 1906-os országgyűlési választásokon is indult, de szlovák programja nem juttatta őt be a budapesti törvényhozásba. 1914-ben végül a bírói karrier mellett döntött és a már említett Újvidéken nyert kinevezést. A háború alatt kitüntetett katonai bíró volt, de valószínűleg nem vesztette el a helyi szerbek szimpátiáit, mert az első világháború utáni hónapokban a belgrádi igazságügyi minisztériumban dolgozott a kodifikációs osztályon. Itt is kitüntetést kapott, de nemsokára mégiscsak a hazatérés és a csehszlovákiai egyetemi karrier mellett döntött.¹³⁰

A 19. századi szlovák mozgalom egyébként tisztában volt azzal, hogy a szlovák nyelv gyenge hivatali helyzete és még inkább a saját jogászképzés hiánya milyen negatív hatással van a

¹²⁸ Mikula, Valér a kol: Slovník slovenských spisovateľov. Kalligram – ÚSL SAV, Bratislava, 2005. 254-256. o.

¹²⁹ Vozár, Jozef: Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského. Veda, Bratislava, 2018. 15. o.

¹³⁰ Uo. 66-73. o.

helyzetükre. Emiatt már a szlovák autonomista program alapját képező 1861-ben elfogadott turócszentmártoni memorandum is egy külön szlovák nyelvű jogakadémiát követeltek, lehetőleg besztercebányai székhellyel.¹³¹ Azt megelőzően néhányan abban reménykedtek, hogy a pozsonyi királyi jogakadémia betöltheti ezt a szerepet, ahol az 1850-es években több cseh és morva professzor is tanított. František Petruška például az osztrák polgári jogot nemcsak németül, hanem szláv nyelven is előadta, illetve részben vizsgáztatott.¹³² A magyar nyelvre való áttérés és a magyarul rendszerint nem beszélő cseh, illetve német professzorok távozása után ezek az amúgy sem igazán reális remények szertefoszlottak. Nemsokára pedig megszűntek a szlovák középiskolák is.

A szlovák jogi infrastruktúra gyors kiépítése közvetlenül az első világháborús összeomlás előtt kezdődött el, amikor már sejteni lehetett a nagy változásokat. Emil Stodola ügyvéd akkor alapította meg Budapesten a *Právny obzor (Jogi Szemle)* című lapot, amely a mai napig megjelenik, most már akadémiai folyóiratként. Egyik legfőbb célja a szlovák jogi terminológia gyors megteremtése volt. A gyakorló ügyvéd Stodola, aki nemzeti érdemei ellenére idős korában nem akart már politikai pályára lépni, az önálló szlovák ügyvédi kamara és *Jogászegylet (Právnická jednota)* létrehozása mellett is bábáskodott. A legfontosabb esemény mégiscsak a pozsonyi székhelyű és „csehszlovák” tanítású nyelvű Comenius Egyetem létrehozása volt 1919-ben, hiszen annak alapításától kezdve jogi kara is volt. Igaz, a két világháború közötti évtizedekben itt még többnyire cseh professzorok tanítottak, akiket főleg az 1930-as években kezdtek kiegészíteni fiatal szlovák kollégák.

A szlovák jogi terminológia megteremtése során meg kellett teremteni a cseh és a korábbi magyar terminológia közötti összhangot és meg kellett találni a megfelelő szlovák kifejezéseket. Ezt a munkát csak a magyarul jól beszélő szlovák jogászok végezhetek el. Többnyire ők dolgoztak a prágai székhelyű unifikációs minisztériumban is, amelyet mindig szlovák politikus vezetett. A minisztérium munkája részben a fordítások készítéséből állt, mert az új állam két tartományában olyan jog volt hatályban, amelynek nagyobb része nem állt rendelkezésre az állam nyelvén. A szlovák és kárpátaljai országrészben működő cseh bírák munkája emiatt komoly akadályokba ütközött. De ez igaz volt más jogász szakmák esetében is. A közjegyzők például sokáig az egyik trencsényi kollégájuk privát módon lefordított magyar

¹³¹ Vasiľová, Darina: Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkevi a. v. (1850-1918)- Univerzum, Prešov, 2008. 380. o.

¹³² Varga Sándor: a Pozsonyi jogakadémia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1850-1914). In: Jogtörténeti tanulmányok. KJK, Budapest, 1974. 242. o.

hagyatéki eljárási törvény szövegét használták.¹³³ A pozsonyi jogi karon pedig a polgári jogot még sokáig Szladits Károly könyvének a tanári kommentárokkal és csehszlovák legfelsőbb bírósági határozatokkal kiegészített változatából tanítottak.

A Szlovákiában működő cseh jogászok száma nem volt csekély, mert a „fordulat előtti” öntudatos szlovák ügyvédek közül sokan a politikai vagy felsőszintű közigazgatási pályát választották. Azokra pedig, akik az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el, inkább az elvi döntésekkel és jogértelmezéssel foglalkozó legfelsőbb szintű bíróságokon volt szükség. Vladimír Fajnor az 1930-as években így lett a csehszlovák Legfelsőbb Bíróság elnöke, vagy Adolf Vladimír Zátarecký rövid időre az alkotmánybíróság tagja. Mindketten korábban aktívan foglalkoztak a szlovák jogi terminológia megteremtésével és a jogegységesítés elősegítésével.¹³⁴ A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságon Milan Radlinský vitte a szlovák ügyeket, aki Árva megyéből származott, de „pánszlávizmusa” miatt kizárták az összes magyarországi oktatási intézményből. A középiskolát emiatt már Csehországban végezte, majd Bécsben, Prágában és Zágrábban tanult jogot. A monarchia idején ügyvéd volt Pilsenben, a világháború alatt hadbíró Montenegróban és a visszatérése után az igazságszolgáltatásban helyezkedett el, ahol hivatalosan is megbízták a szlovák ügyekkel.¹³⁵

A magyar jogászképző intézmények 1918 utáni helyzete

A szlovák jogi infrastruktúra kiépítésével szorosan összefüggött a helyi magyar jogász intézmények elsorvasztása. Az új hatalom ugyanis azt hitte, hogy azok léte lassítani fogja majd Szlovákia jogi (cseh)szlovákosítását, amely egyébként komolyan haladt előre. A korabeli adatok szerint Szlovákiában és Kárpátalján csak a közjegyzők 6 %-a maradt a helyén, 10%-ot pedig áthelyeztek. A közjegyzők 84 %-a viszont lemondásra kényszerült vagy leváltották.¹³⁶ Ez a politikai törekvés állt tehát a szlovákiai ügyvédi kamarák önkormányzatiságának részleges felszámolása és a közjegyzői kamarák hiánya mögött. Ezekben ugyanis – legalább eleinte – k még egy ideig érvényesült a magyar nyelvű és/vagy kultúrájú, illetve mentalitású tagok túlsúlya. Mindez természetesen kihatott a jogász képzés intézményeire is. Miután Stipta István

¹³³ Az 1894. évi XVI. törvénycikket Michal Slávik közjegyző fordította le 1920-ban. Lásd Mikl, Marian: Vývoj inštitúcie notárstva na území dnešného Slovenska v období rokov 1874 až 1993. In: Brtko, Róbert a kol.: Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges, Praha, 2017. 144. o. 23. l. ábrájegyzet.

¹³⁴ Vozár, Jozef: Významní slovenskí právnicki z Liptova. Veda, Bratislava, 2016. 89-115. o.

¹³⁵ Navrátil, Martin: Almanach československých právníků. VI. nákladem, Praha, 1930, 365. o.

¹³⁶ Nemeč, Roman: (Verejný) notárstvo v Československu do roku 1949. In: Brtko, Róbert a kol.: Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges, Praha, 2017. 175. o. 43. l. ábrájegyzet.

kérdése főleg az eperjesi jogakadémiára vonatkozott, a fő figyelmet annak kell szentelni, de röviden célszerű kitérni Kassára és Pozsonyra is.

Eperjes volt a magyarországi evangélikus művelődés és oktatás egyik legfőbb bástyája. Az itteni Kollégium teológiáján, jogakadémiáján és tanítóképzőjében mindig vegyesen tanultak magyar, szlovák és német diákok. Köztük volt a szlovák realista irodalom és azzal nagyjából azonos nemzeti mozgalom számos tagja is, akiknek egy része később fontos szerepet játszott az 1918 utáni világban.¹³⁷ Ezért némileg meglepő, hogy a berendezkedő csehszlovák állam, amelyet a helyszínen többnyire evangélikus vallású szlovák értelmiségiek képviseltek, milyen határozottan bánt el a nagy múltú intézménnyel. Ez nemcsak a jogakadémiára vonatkozott, hanem a teológiára is. Az evangélikus lelkészképzés fő helyszíne ugyanis Pozsony lett.

Ebben a határozottságban valószínűleg több tényező játszott közre. Eperjesnek a nemzeti érzelmű szlovákok körében a 20. század elején már nem volt túl jó hírneve, ami főleg azokkal az erősen eltúlzott „pánszlávellenes” kampányokkal függött össze, amelyeket az ottani vezetés a szlovákul érző diákok és önképző köreik ellen folytatott. Ezekre több hullámban került sor és az egész folyamat többször a szlovák diákok elbocsátásával, illetve a magyar társaik részéről történő társadalmi bojkottjával járt. Az eseményekről néha még a németországi evangélikus sajtó is beszámolt.¹³⁸ A másik ok az lehetett, hogy az új hatalom, amely pontosan érezte milyen ingatag lábakon áll a modern szlovák identitás a kelet-szlovákiai – amúgy is meglehetősen multietnikus – vidékeken, nem akart meghagyni olyan intézményeket, amelyek minden előjel szerint még sokáig őriznék meg a magyar vagy legalább hungarus szellemet. Hiszen az még sokáig képes lett volna megakadályozni a térség integrációját az új szlovák kulturális térbe. Ez a félelem egyaránt vonatkozott Eperjesre és Kassára. Eperjes esetében még az is szerepet játszhatott, hogy a környéke nem volt magyar többségű.

A jogakadémia akkori dékánja, Mikler Károly mintha ráérezett erre a veszélyre és már 1918 októberében megtette az első lépéseket az intézménynek az egyértelműen magyar többségű vidékre (azaz Miskolcra) való elköltöztetése érdekében.¹³⁹ Közben egyébként még októberben a nagy influenzajárvány miatt a megyei hatóságok az oktatás határozatlan idejű

¹³⁷ Itt készült jogásznak például két Ján Jesenský vagy Pavol Országh Hviezdoslav. Mindketten köznemesi családból származtak, erős protestáns háttérrel, majd egy ideig tisztségeket viseltek Csehszlovákiában.

¹³⁸ Vasil'ová, Darina: Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. (1850-1918)- Univerzum, Prešov, 2008. 222-237. o.

¹³⁹ Durovics Alex: Eperjes – az evangélikus jogakadémia 1918/1919-es tanéve és Miskolcra költözése. Vol. X. 2019. 2. szám. 84. o

felfüggesztéséről döntöttek.¹⁴⁰ Az összeomlás idején, de még az impériumváltás előtt a városban áldatlan állapotok uralkodtak. A főutcán a tömeg fosztogatni kezdte az üzleteket és az események irányíthatatlanná váltak, a katonaság közbelépése után pedig sok zendülőt kivégeztek. A városban utána megszerveződött a helyi Magyar Nemzeti Tanács, de 1918. december 28-án a városba megérkeztek a csehszlovák csapatok.¹⁴¹ Miklernek az időben történő szervezett intézményköltöztetésére irányuló tervei nem sikerültek. A Miskolcra történő elköltözésre csak 1919. március 14-én került sor, miután annak részleteiről megállapodtak a csehszlovák hatóságokkal. A tanári kar legtöbb tagja a távozás mellett döntött, és az iskolából magukkal vihették a bútorzatot, a felszerelést és a kéziratok egy részét. A közel 29 000 kötetes jogi könyvtárnak viszont maradnia kellett.¹⁴² A formálódó szlovák evangélikus egyházmegeye pedig 1919 augusztusában úgy döntött, hogy Eperjesen csak a gimnáziumot és tanítóképzőt veszi át, de a magyar nyelv oktatása nélkül.¹⁴³

Az új Szlovákia területén működő legfőbb jogászképző intézmény az 1912. évi XXXVI. számú törvénycikk által létrehozott pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem volt, amelynek éppen a jogi kara volt az egyik legelső működő kara. A fordulat éveiben pedig Polner Ödön közjogász volt a rektor. A csehszlovák csapatok 1919 legelején vonultak be Pozsonyba. Az újonnan kinevezett ispán és kormánybiztos, Samuel Zoch, modori evangélikus lelkész 1919. január 6-án azt közölte az őt hivatalában felkereső Polner Ödön rektorral, hogy az Erzsébet Tudományegyetemet a cseh-szlovák állam állami tulajdonnak tekinti és egyúttal felkérte a tanári kart, hogy a tanévet változatlan formában fejezze be.¹⁴⁴ Noha Polner professzor a tulajdonváltást a fegyverszüneti szerződéssel ellenkezőnek, ebből következően jogellenesnek tekintette, a különleges helyzetre tekintettel vállalta a tanév folytatását. Miután nem sokkal ezt követően az egyetem tanácsa lelkiismereti okokra hivatkozással megtagadta, hogy testületileg vegyen részt a cseh-szlovák kormány képviselőinek ünnepélyes pozsonyi fogadtatásán, válaszlépésként a hatóságok 1919. január 28-án az egyetemet közel három hétre bezárták és a tanári kar több tagját, közöttük Polner Ödönt is, rövid időre védőőrizet alá helyezték.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Uo. 392-393. o.

¹⁴¹ Švorc, Peter: Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom. In: Veľká doba v malom priestore. Švorc, Peter – Heppner, Harald. Univerzum, Prešov, 2012. 33. o.

¹⁴² Durovics Alex: cit. op. 87. o.

¹⁴³ Vasil'ová, Darina: cit. o. 393. o.

¹⁴⁴ Lásd Popély Gyula: Az Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. Irodalmi Szemle, 2000/1-2. szám. 74. o., továbbá Filep Tamás Gusztáv: Főhatalomváltás Pozsonyban 1918-1920. Pozsony, Kalligram, 2010. 147. o.

¹⁴⁵ Popély Gyula: Az Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. Irodalmi Szemle, 2000/1-2. szám. 75. o.

Az egyetemmel szemben alkalmazott retorziókat az egyetem ügyét rendszerint szívéen viselő Masaryk elnök is nehezményezte, hiszen 1919. február 9-i, Vavro Šrobar miniszterhez intézett üzenetében akként fogalmazott, hogy nem kellett volna bezárni a pozsonyi egyetemet, ugyanakkor taktikai hibának tartotta, hogy a bevonuló szlovák miniszter üdvözlésére szólították fel a tanári kart, ha egyszer feltételezhető volt az üdvözlés visszautasítása. Masaryk szerint elegendő lett volna annak közlése a rektorral, hogy az egyetem szlovák lesz, s ezért mindazok, akik ilyen feltételek mellett nem kívánnak tovább tanítani, meghatározott idő eltelte után költözzenek el Pozsonyból.¹⁴⁶ Az egyetem sorsát elbizonytalanító lépések miatt az egyetem vezetése május folyamán küldöttséget menesztett a köztársasági elnökhöz, aki az 1919. május 27-i találkozón megnyugtatta a küldöttség tagjait, hogy az Erzsébet Tudományegyetemet még egy ideig biztosan működtetni fogják.¹⁴⁷ Visszaemlékezéseiben Polner Ödön arról írt, hogy Masaryk nyilatkozatai jó benyomást keltettek a küldöttség tagjaiban.¹⁴⁸ A prágai nemzetgyűlés ugyanakkor 1919. júniusában törvényt fogadott el a pozsonyi Komenský Tudományegyetem felállításáról, ami természetesen távlatilag megpecsételte a magyar nyelvű egyetem sorsát is. A hatóságok 1919. szeptemberében vették birtokba az Erzsébet Tudományegyetem ingatlanait, ingóságait és iratait. Az oktatás ugyanakkor külön megállapodás alapján a jog- és államtudományi karon még két esztendeig folytatódhatott, de elsőéves hallgatók felvételére a kar már nem kapott engedélyt.¹⁴⁹ A működés hivatalosan 1921. szeptember 6-án ért véget Pozsonyban. A pozsonyi magyar professzorok döntő többsége elhagyta a várost és Magyarországon folytatta pályafutását. Voltak azonban, akik maradtak, köztük Katona Mór polgári jogász, aki már a jogakadémián is oktatott.¹⁵⁰ Később ügyvéd lett és az 1920-as években szakértőként őt is bevonták a csehszlovák polgári jog kodifikációjába. A szlovák bizottság elnöke Vladimír Fajnor volt, de az itt említett jogászok közül Augustín Ráth és Adolf Zátarecký is részt vettek benne. Az igazi egyetemi háttére azonban akkor csak Ráthnak és Katonának volt, a többiek inkább a bíróságokról és közigazgatásból érkeztek. Sok volt köztük cseh is.¹⁵¹

¹⁴⁶ Popély Gyula: Az Erzsébet Tudományegyetem végnapjai az impériumváltás után. Irodalmi Szemle, 2000/1-2. szám. 76. o.

¹⁴⁷ Lengvári István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. In: Per Aspera Ad Astra, 2014/1. szám. 19. Az audiencia menetéhez lásd Polner Ödön: Emlékeim (Nagyapától). Budapest, 2008. 379. o.

¹⁴⁸ Polner Ödön: Emlékeim (Nagyapától). Budapest, 2008. 379. o.

¹⁴⁹ Kovács Kálmán: A pozsonyi Erzsébet tudományegyetem jog- és államtudományi kara. In: Jogtörténeti tanulmányok V. Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1983. 159., Lengvári István: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. In: Per Aspera Ad Astra, 2014/1. szám. 20.

¹⁵⁰ Varga Sándor: cit. op. 250. o.

¹⁵¹ Gábriš, Tomáš – Šorl, Robert: Občianske právo na Slovensku a unifikácia právneho poriadku v období prvej Československej republiky (1918-1938). In: Malý, Karel – Soukup, Ladislav (eds.): Československé právo

A kassai királyi jogakadémia szintén bezárásra volt ítélve, de a csehszlovák tanügyi hatóságok itt viszonylag méltányosan jártak el, legalábbis az Eperjeshez képest. Az 1919-es első hónapjaiban Kassán is felmerült az intézmény bezárása. A Szlovákia igazgatásáért felelős teljhatalmú minisztérium oktatási referense viszont azt javasolta a jogakadémiai vezetésnek, hogy új diákokat már ne vegyék fel, a régiak pedig Pozsonyban folytassák magyarul a tanulmányaikat, hiszen az ottani magyar jogászképzésnek egészen 1921-ig fenn kellett állnia. A tanároknak a prágai minisztériumban végül sikerült elérni, hogy a három kifutó évfolyam hallgatói Kassán fejezzék be a tanulmányaikat, mégpedig magyarul. Az érvelésükben a jogi unifikációs szükségletekre és a magyarul beszélő és magyar jogot ismerő jogászok szükségességére is hivatkoztak. Az utolsó években még néhány eperjesi tanárt is átvettek Igaz, közben szlovákul is el kellett kezdeni tanítani. Lényeg mégiscsak az, hogy a kassai jogakadémia egészen 1922 nyaráig működött.¹⁵² Igaz, a Miskolcra költözött eperjesi jogakadémiával szemben a kassai intézménynek nem volt utódja.

Az emigrációban született elnöki dekrétumok kérdése

A második világháború alatti és utáni csehszlovák jogalkotás egyik neuralgikus pontját az ún. Beneši dekrétumok alkotják, amelyek jogi norma jellegére és a korabeli (emigrációs) kikényszeríthetőségére irányult az egyik opponensi kérdés (Stipta István). Miután itt olyan kérdéskörrel van szó, amelynek alapos körüljárása egy újabb doktori értekezést tenné szükségessé, a válaszomban igyekszem csak a szűk értelemben vett kérdésnél maradni. Az 1920. évi csehszlovák alkotmány, amelyre a londoni emigrációs kormány megpróbálta felépíteni a jogfolytonossági és közjogi-politikai koncepcióját – szemben az 1935. évi lengyel alkotmánnyal¹⁵³ – nem ismert elnöki dekrétum nevű jogforrást. A megalkotásuk tehát inkább a háborús szükségszerűség volt.

A csehszlovák emigráns kormány létrejöttét az 1940. júliusi brit elismerés tette lehetővé. Központi legitimációs elemét Edvard Beneš államfő alkotta, akinek addigra sikerült meggyőznie Londont, majd az egész antifasiszta világot, hogy az 1938. évi őszi lemondása kikényszerített volt, azért az nem tekinthető érvényesnek. Beneš, mint a „Csehszlovák

a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve středí Evropě II. Karolinum, Praha, 2010, 646. o. és 682. o.

¹⁵² Popély Gyula: A kassai jogászakadémia sorsa az impériumváltás után. Irodalmi Szemle, 2000, 11-12. szám, 119-127. o.

¹⁵³ A tekintélyelvűnek tekintett 1935. évi lengyel alkotmány egyébként is jobban volt felkészülve a háborús és potenciális emigrációs körülményekre. Lásd Koniieczny, Alfred – Kruszewski, Tomasz: Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł. Kolonia Limited, 2002. 466-479. o.

Köztársaság második elnöke“ 1940. július 21-én miniszterelnöknek nevezte ki Jan Šrámek cseh néppárti politikust, katolikus papot, akinek az ellenjegyzésével utóbb kinevezte az emigráns kormány többi tagját.¹⁵⁴ Az emigráns népképviselői törvényhozó szerv létrehozása azonban bonyolultabb problémának bizonyult. Bár egy ilyen szerv létezése jól alátámasztotta volna az emigráns kormány legitimitását és segítette volna áthidalni a jogalkotási területen az elnöki rendeletek jogforrási kategóriája híján adódó nehézségeket, ez a szerv végül nem jött létre.. Komoly formában egyébként két opció merült fel 1940 nyarán. Az egyik értelmében az 1935-ben megválasztott és Londonban tartózkodó képviselők alkotnának egy ideiglenes (forradalmi jellegű) emigráns nemzetgyűlést, amely esetleg kiegészült volna a régebbi ciklusokban szolgált, de közben szintén emigrált képviselőkkel és volt miniszterekkel. A másik opció egy újszerű emigráns Államtanács létrehozása volt, amelybe az elnök a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális élet további emigráns képviselőit is kinevezhette volna azzal a céllal, hogy ideiglenesen a törvényhozással, illetve egyéb jogalkotással foglalkozzanak.¹⁵⁵ Mintaként a lengyel emigrációs Nemzeti Tanács szolgált volna. A csehszlovák emigránsok 1940-ben ugyanis eleve igyekeztek hasznosítani a Londonban működő többi európai emigráns kormányzat tapasztalatát..¹⁵⁶ Végül az elnök környezete és az általa felkért jogász szakértői grémium arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az emigrációs kormány legfontosabb jogi normája az elnöki dekrétum legyen, amelyet az államfő a kormány közreműködésével lesz jogosult megalkotni.

Az ihletet a már említett lengyel emigráns kormánytól vették át, de jóval gyengébb alkotmányjogi megalapozással. A korábbi csehszlovák alkotmányjogból leginkább az 1938. évi 330. számú alkotmányerejű törvényre tudtak (volna) hivatkozni, amely a München utáni második Csehszlovák Köztársaság felhatalmazási törvényeként is funkcionált. Ez a törvény a kormányt akár az alkotmányos rendelkezések módosítására és az egyéb rendkívüli intézkedések megtételére hatalmazta el. A problémát ugyanakkor az jelentette, hogy már abban az időszakban született meg, amelyet a csehszlovák londoni emigráns kormány nem tartott legitimnek. Politikai értelemben tehát erre a törvényre Londonban már nem lehetett hivatkozni, annak ellenére, hogy a londoniak majdnem azonos konstrukciót valósították meg. Abban az államfő a kormány javaslatára és annak tagjainak ellenjegyzésével lett jogosult kiadni az alkotmányerejű és egyszerű elnöki dekrétumokat. A kormány ezen kívül kibocsáthatta a

¹⁵⁴ Kuklík, Jan: Londýnský exil a obnova československého státu 19338-1945. Karolinum, Praha, 1998. 53. o.

¹⁵⁵ Uo. 55-56. o.

¹⁵⁶ A megoldásairól lásd Oppenheimer, F. E.: Governments and authorities in exile. American Journal of International Law, 1942, October, 586-588. o.

hagyományosnak tekinthető kormányrendeleteket is. Ebben a tekintetben már nyíltan tudott hivatkozni a München előtti jogszabályokra, azaz az állam védelméről szóló 1936. évi 131. számú törvényre, valamint a rendkívüli rendeletalkotási jogosítványokról szóló 1933. évi 95. számú törvényre.¹⁵⁷

Az elnöki dekrétumok egyik része az emigráns kormányzat belső ügyeit intézte, másik markáns részük a jövőre nézve (*pro futuro*) készült. Ez határozta meg gyakorlati jogi érvényesülésüket és ezáltal a jogi norma jellegüket. Az egyik legizgalmasabb kérdést pedig az emigrációnak otthont adó Nagy-Britannia jogához való viszony jelentette, ami természetesen teljesen aszimmetrikus és legfeljebb kiegészítő jellegű volt, illetve lehetett. A helyzet hasonló volt, mint a többi emigráns kormány esetében. Ebből a szempontból sokat elárul egy konkrét jogeset, amely egy Amand nevű holland állampolgárhoz kötődik, aki a brit bíróságok előtt megtámadta a holland királynő és az emigráns kormány rendeleteinek érvényességét. Amand ugyanis nem akarta alárendelni magát a holland királynő azok dekrétumának, amely brit földön is előírta számára a katonai szolgálatot az ott működő holland fegyveres erőknél. Az ügyében a brit Kings Bench Division bíróság két ítéletet is hozott. Azokban ugyan elismerte az emigráns holland szervek azon jogát, hogy brit földön is kibocsáthatják saját jogi normáikat, de annyiban igazat adott Amandnak, hogy nem köteles magát alárendelni ezeknek és választhatja a brit haderőnél való szolgálatot is.¹⁵⁸ Ebből is látszik, hogy a második világháborús valóság mennyire befolyásolta a jogot. Beneš elnök is úgy gondolta, hogy a külhoni csehszlovák jogalkotás nem lesz jelentős mértékű, mert néhány kivételes jogviszonyon kívül az emigrációban tartózkodó állampolgárok alapvetően annak az államnak a joghatósága alá tartoztak, ahol éltek.¹⁵⁹

A csehszlovák jognak az emigrációban való érvényesüléséről sokat elárul az is, hogy külföldön nem jött léte önálló csehszlovák igazságszolgáltatási rendszer. A brit légierőnél önkéntesként szolgáló nagyszámú cseh és szlovák pilótákra – értelemszerűen – a brit hadsereg szabályai vonatkoztak, de az ügyükben eljáró büntetőtanácsokban a brit elnök és tag mellett a saját hadseregük képviselője is részt vett.¹⁶⁰ A csehszlovák állampolgároknak mégis volt egy saját jogorvoslati – kvázi bírósági jellegű – fórumuk. Arról a Jogi Tanácsról van szó, amely 1942. februárjában jött létre és az volt a feladata, hogy az államfő, illetve a legfelsőbb ellenőrzési szerv, valamint a jogaikban érintett csehszlovák állampolgárok indítványaira jogi véleményt mondjon arról, hogy a csehszlovák emigráns kormány rendeletei, határozatai mennyiben

¹⁵⁷ Kuklík, Jan: cit. op. 58. o.

¹⁵⁸ Kuklík, Jan: cit. op. 55. o. 18. lábjegyzet

¹⁵⁹ Uo. 60. o.

¹⁶⁰ Oppenheimer, F. E.: cit. op. 593. o.

vannak összhangban a csehszlovák jogrenddel. A Jogi Tanács továbbá véleményezte a kormány által elfogadásra előkészített jogi normák alapvetéseit, tartalmát.¹⁶¹

Az elnökök személyisége, jellemzőik és utólagos megítélésük problémái

Az opponensi kérdések egyik jól körülhatárolható csoportja az eddigi csehszlovák, illetve cseh és szlovák köztársasági elnökök személyére, azok esetleges tudományos dimenziójára és végül a sorsfordító nehéz időszakokban tisztséget betöltő elnökök utólagos megítélésére vonatkozott. (Kukorelli István, Stipta István). Az utóbbi vonatkozásban különösen Emil Hácha, Jozef Tiso és Ludvík Svoboda személye került előtérbe.

Az értekezés összesen 17 köztársasági elnököt érintett, A Csehszlovák Köztársaságnak összesen kilenc államfője volt, ebből ketten nemcsak csehszlovák elnökök voltak, hanem a cseh és morva protektorátus államfői (Emil Hácha), valamint a függetlenné vált Cseh Köztársaság elnöki (Václav Havel) posztját is betöltötték. Őket is beleértve a Cseh Köztársaság (illetve a Protektorátus) élén eddig négy fő állt. Ennél valamivel többen, összesen hatan töltötték be eddig az önálló Szlovákia elnöki posztját. A szakmai életük és iskolai végzettségük szempontjából az említett 17 államfő meglehetősen heterogén csoportot alkot. Jóval homogénebb volt a nemzetiségi és a vallási hátterük. A későbbi öndefiníciójuktól és világnézetüktől függetlenül döntő többségük cseh és szlovák etnikai hátterű római katolikus családokban született. Közülük csak ketten vállalták részbeni nemzetiségi származásukat (Rudolf Schuster a németet, Ivan Gašparovič apai ágon pedig a horvátot.) Az egyik leggazdagabb prágai nagyvállalkozói családban született Václav Havelt leszámítva döntő többségük egyszerű plebejus vagy középosztálybeli hivatalnoki családban született. Ez utóbbi tény viszont az ún. munkáselnököket leszámítva egyiküket sem akadályozta meg a diplomaszerezésben és az értelmiségi pályán való elhelyezkedésben. Paradox módon a munkáselnökökön kívül Václav Havel volt az, aki nem szerzett egyetemi diplomát,¹⁶² ami viszont nem akadályozta meg a sikeres drámaírói karrierben. Egyébként nem ő volt az egyetlen államfő, akinek művészeti ambíciói és szépírói eredményei is voltak. A jogász végzettségű Emil Hácha verseket írt, illetve angol szépirodalmat fordított, a mérnök végzettségű Rudolf Schuster pedig drámaíróként,

¹⁶¹ Uo. 69. o. 47. lábjegyzet.

¹⁶² A származása miatt nem vették fel humán irányultságú egyetemre, de két éven át tanulhatott a Műszaki Egyetem Közgazdaságtudományi Karán. Onnan megpróbált átkerülni a hozzá alkatilag közelebb álló prágai Művészeti Akadémia filmes szakára, de oda végül nem vették fel. Lásd Syruček, Milan: Prezidenti. Jejich role a odpovědnost. Brána, Praha, 2018. 24. o.

valamint detektívregények, illetve útirajzok szerzőjeként is kipróbálta magát a hosszú ideje tartó értelmiségi pályafutása során.

A kommunista propaganda által előszeretettel munkáselnököknek nevezett Klement Gottwald, Antonín Zápotocký és Antonín Novotný elnökök, akik 1948 és 1968 között töltötték be az államfői posztot sem voltak szakmailag igazi munkások. Az asztalos végzettségű Gottwald már az 1920-as évektől kezdve jó tollú kommunista újságíró, majd parlamenti politikus volt. A régi cseh szociáldemokrata családból származó Zápotocký egy ideig ugyan kőfaragóként dolgozott, de hamar szakszervezeti tisztségviselő lett. Novotný géplakatosként kezdte, de már az 1930-as években is hivatásos kommunista pártfunkcionárius volt.¹⁶³

Jogi diplomával eddig négyen rendelkeztek. Emil Hácha tudományosan is aktív közigazgatási bíró volt, a büntetőjogász Ivan Gašparovič ügyész és egyetemi oktatóként működött, Gustáv Husák és Zuzana Čaputová pedig gyakorló ügyvédként is kipróbálták magukat. A Havelt követő két cseh köztársasági elnök (Václav Klaus és Miloš Zeman) közgazdász végzettséggel rendelkezik. Közgazdász végzettségű volt Michal Kováč szlovák elnök is, aki korábban a bankszektorban dolgozott. A már említett Rudolf Schuster és Andrej Kiska műszaki mérnöki végzettséggel rendelkeznek. Ludvík Svoboda hivatásos katonatiszt volt, Jozef Tiso pedig katolikus pap. Edvard Beneš szociológiai és politikatudományi végzettséggel rendelkezett, de volt jogi diplomája is. Az egyik doktori értekezését Dijonban, a másikat a prágai bölcsészettudományi karon védte meg.

Az államfők közül többen szereztek tudományos fokozatot is. A legnagyobb tudományos karriert az államalapító Tomáš G. Masaryk mutatta fel, aki a monarchia idején előbb Bécsben, majd Prágában tanított az egyetemen, 1896-tól immáron a filozófia rendes professzoraként. Beneš az első világháború előtt magán docens volt. Emil Hácha másodállásban a prágai jogi karon docensként tanított közigazgatási jogot.¹⁶⁴ Václav Klaus, Michal Kováč és Ivan Gašparovič is rendelkeztek/rendelkeznek kandidátusi fokozattal. A vérbeli politikus és ügyvéd Gustáv Husák is büszkélkedhetett némi tudományos karrierrel. A börtönből való szabadulása és politikai karrierjének 1968. évi felfutása között ugyanis a pozsonyi akadémiai Jogtudományi Intézetben dolgozott, ahol megszerezte a kandidátusi fokozatot.¹⁶⁵

¹⁶³ Uo. 23. o.

¹⁶⁴ Machálek, Vít: Prezident lidskosti. Academia, Praha, 2020. 94-95. o.

¹⁶⁵ Macháček, Michal: Gustáv Husák. Vyšehrad, Praha, 2017. 351-355. o.

A korábbi tudományos karrierből és az eredeti végzettségükből fakadó tudást a csúcspolitikusi, majd államfői pályafutás során leginkább Masaryk, Beneš és Husák tudták kamatoztatni. Husáknak a jogi végzettsége és ügyvédi gyakorlata valószínűleg megmentette az életét. A koncepciók perke idején ugyanis a sztálinista hatalom neki szánta az egyik fővádolt szerepét az ún. burzsoá nacionalisták (értsd a nemzeti érzelmű szlovák kommunista értelmiségiek) perében. A kínzások hatása alatt többször aláírta a kikényszerített vallomást, amelyet utóbb visszavont. Ezt aztán többször megismételte, a rezsim ezért nem mert megkockáztatni vele egy nyilvános tárgyalást. Közben meghalt Sztálin és némi enyhülés vette kezdetét. Husákot 1954-ben – a halálbüntetést elkerülve – életfogytiglanra ítélték. 1960-ban szabadult.¹⁶⁶

Hácha esetében viszont fordítva történt, bár valószínűleg túlzás lenne a szomorú sorsát közvetlenül a közigazgatási bírói karrierjének tulajdonítani. Hácha két világháború közötti szakmai és privát élete nyugodt mederben folyt. Aktívan nem politizált, egyébként a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnökeként nem is nagyon politizálhatott. Társadalmi kapcsolatai révén a korabeli csehszlovák nagypolgári és jogász elithez tartozott. Alapvetően úgy tekintettek rá, mint a pályafutása végén lévő, nyugdíjba készülő tekintélyes, tisztességes és apolitikus bíróra. A müncheni diktátum elfogadása és Beneš elnök lemondása utáni hónapokban¹⁶⁷ döntően ezen tulajdonságok miatt esett rá a választás. A felesége halála és a lánya válása után komor hangulatban lévő Hácha nem nagyon akarta elvállalni a köztársasági elnöknek való jelölést, de végül hagyta magát meggyőzni. A döntését egyébként maga Beneš is támogatta. A hatvanhat éves Hácha ezzel viszont az élete egyik legrosszabb döntését hozta meg.

Az évek során megszerzett szakmai tudás és tudományos tekintély, illetve beágyazottság a legtöbbet egyértelműen éppen az államalapító Masaryk elnöknek segítettek. Az emigrációja elején ugyanis először csak a nemzetközi tudományos életben megszerzett kapcsolatait tudta kamatoztatni. A filozófiai végzettsége, a történetfilozófia és a politikai filozófiák iránti vonzódása pedig sokat segített neki a demokratikus csehszlovák állameszme megfogalmazásában. Nem mellékes az sem, hogy jól és könnyen tudott fogalmazni és sok írása a mai napig népszerű. Államfőként fontosnak tartotta az egyetemalapítást (Brno, Pozsony) is, ami szintén növelte történelmi hírnevét. Ugyanakkor a politikában egyáltalán nem volt naiv, hiszen az államfői tisztségben eltöltött több mint másfél évtized alatt a legtöbb célkitűzését sikerült elérnie. Az értelmiségi nimbuszának építésében hasznára voltak a prágai írókkal,

¹⁶⁶ Uo. 270-287. o. és 315-318. o.

¹⁶⁷ A polgári demokratikus „első köztársasággal” szemben a rövid életű „második köztársaság” idején a tekintélyelvű, nacionalista, antidemokratikus és antiszemita elemek kerültek előtérbe, de teljes diktatórikus fordulatra még nem került sor.

művészekkel és tudósokkal gondosan ápolt kapcsolatai. Az 1920-as évek végén időről-időre ő is ellátogatott a Karel Čapek villájában tartott pénteki értelmiségi-művészi összejövetelekre, sőt, volt olyan is, hogy az illusztris társaságot hétvégén ő maga látta vendégül az államfő vidéki rezidenciáján. A „péntekeseknek” is nevezett társasággal fenntartott kapcsolatai egyrészt növelték értelmiségi presztízsét, másrészt segítették kapcsolatban maradni a meghatározó „prágai szalonokkal”, harmadrészt pedig ezek a kapcsolatai a nagypolitika és sajtó informális befolyásolására is jók voltak.

Masarykon kívül valószínűleg a szociológiai, politikatudományi és jogász végzettségű Beneš rendelkezett a politikusi karrierhez szükségeslegjobb adottságokkal. Beneš nemcsak élt a politikából, hanem egész lényével a politikának élt. Mindez jól kiegészült az adminisztratív képességekkel. Élete két nagy politikai kudarcát – a müncheni diktátum megszületését és a kommunisták 1948. évi hatalomra kerülését – azonban nem kerülhette el. Igaz, olyan tényezőkkel és körülményekkel találta magát szemben, amelyekkel csak nagyon kevesen tudtak volna valamit kezdeni. Az időnkénti túlzott önbizalma, a másokkal szembeni bizalmatlansága, valamint a szakmai előítéletei és makacssága viszont többször komoly problémát okoztak számára. Beneš például – saját szavaival élve „tudományos alapon” – akkor is ragaszkodott a csehszlovák nemzetegység eleve elhibázott fikciójához, amikor azt a történelem és politika már egyértelműen meghaladta. Ez ellenségessé tette vele szemben az egész szlovák politikát. Beneš végül megosztó és vitatott elnökként vonult be a cseh és szlovák politikatörténetbe, nem is beszélve a nem szláv nemzetiségekről (azaz magyarokról és németekről), akiknek nagyon sok szenvedést okozott következetesen bosszúálló magatartása. De semmit sem tett a haldokló Hácha börtönbeli helyzetének javításáért, pedig mindenki tudta, hogy az emigráció első éveiben intenzív kapcsolatban álltak egymással és 1942-ig ő bízta Háchát a kitartásra.¹⁶⁸

Végül röviden szükséges még visszatérni Husák akadémiai intézeti karrierjéhez, amelyre az 1960-as években került sor. A saját elvtársai börtönéből kiszabadult Husák a rehabilitálása után már komolyabb ajánlatokat kapott, de az ambiciózus politikus ezeket nem fogadta el. A Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében 1963-ban felkínált aspiránsi állás azért volt megfelelő számára, mert meglehetősen nagy szabadságot és intenzív felszólalási lehetőségeket biztosított neki, különösen a föderációról és a közelmúltról szóló vitákban. Az ambiciózus Husák mint a sztálinizmus egyik áldozata (igaz, azelőtt aktív

¹⁶⁸ Machálek, Vít: cit. op. 408-412. o., továbbá 598-599. o. és 605-606. o.

közreműködője) pedig az akadémiai háttér révén megint láthatóvá vált, ami a politikában fontos szempont.¹⁶⁹

Végezetül essék néhány szó azon államfők megítéléséről, akik a legnehezebb sorsfordító események idején voltak hivatalban. A letragikusabb sors Emil Háchának jutott, aki rossz időben és rossz helyen vállalt államfői funkciót, amely révén „civilként“ (azaz nem hivatásos politikusként) úgy vált a kollaborálás egyik legfőbb szimbólumává, hogy szemben sok más európai kollaboráns vezetővel (Vidkun Quisling, Szálasi Ferenc, Ante Pavelić stb.) egyáltalán nem szimpatizált a nemzeti szocialista eszmével és a hitleri Németországgal. Sőt, a háború első éveiben a protektorátusi miniszterelnökkel, a később kivégzett Alois Eliáš tábornokkal egyetemben kapcsolatot tartott a londoni emigráns kormánnyal. Saját tisztségét inkább áldozatvállalásként és teherként fogta fel. Egy megszállt ország nagyon korlátozott mozgásterű államelnökként döntően a konkrét személyek megmentésére, kivédésére, illetve az elhurcolt cseh diákok hazahozatalára koncentrált. De az is igaz, hogy a birodalmi protektor elleni merénylet utáni tömeges kivégzések idején a londoni kormány és a hazai ellenállás tanácsai ellenére sem mondott le. A holokauszt kérdésében sem emelte fel a szavát. Úgy tűnik, ilyen szimbolikus, de a vezető politikusok esetében mégis oly fontos gesztusok távol álltak tőle. 1942 után már nagyon rossz egészségügyi állapotban volt, ami korlátozta a belátóképességét is. Az 1945-ös pere halála miatt el sem kezdődhetett.¹⁷⁰ Csak nagyon kevesen exponálták magukat 1945-ben Hácha börtönhelyzete enyhítése tekintetében. Néhány cseh politikus később elismerte ez ügyben való érzéketlen tétlenségét.¹⁷¹

A cseh utókor, különösen 1989 után már differenciáltabban látja Hácha szerepét és sorsát. A legkövetkezetesebb kritikusai mai napig a kommunista táborból származnak. Az emigrációs és ellenzéki körökben több megértést tanúsították iránta..¹⁷² Svoboda tábornok 1974-ben megjelent háborús visszaemlékezéseiben – az akkori hivatalos politikusokhoz képest szokatlan módon – úgy látta, hogy Beneš kapitulációja fosztotta meg az országot a védekezési lehetőségeitől, így Háchának fél évvel később már nem sok választása maradt.¹⁷³ A rendszerváltás utáni elnökök között Václav Havel sajátos helyzetben volt, mert családja a háború előtt jóban volt Hácha családjával. Mindenesetre ő volt azon elnök, aki visszahozta

¹⁶⁹ Macháček, Michal: Gustáv Husák. Vyšehrad, Praha, 2017. 351-355. o.

¹⁷⁰ Egyébként a protektorátusi rendszerben szerepet vállaló legtöbb cseh származású kollaboráns politikust a bíróságok nem ítélték halálra, de jelentős részük a hosszú börtönbüntetését töltve halt börtönben halt meg.

¹⁷¹ Macháček, Vít: cit. op. 595-606. o.

¹⁷² Uo. 687. o.

¹⁷³ Svoboda, Ludvík: Z Buzuluky do Prahy. Mladá fronta, Praha, 1974. 19. o.

a Hácha által 1938-ban megteremtett tradíciót, miszerint az újonnan megválasztott elnök részt vesz a Szent Vítus katedrálisban megtartott *Te Deum* istentiszteleten. Ez azóta mindkét országban tradícióvá vált.¹⁷⁴ A későbbi cseh elnökök már kritikusabbak voltak Háchával szemben, különösen Miloš Zeman, aki 2012-ben az egyik legrosszabb cseh államfőnek nevezte. Václav Klaus, aki előnyben részesítette Edvard Beneš emlékét, a Háchára irányuló kérdésekre inkább kitérő válaszokat adott. A szakma és publicisztika ugyan megosztott, de itt is általában a sorsának tragikuma kerül előtérbe.¹⁷⁵ Ide kívánczok Hácha legutóbbi életrajzírójának, „Az emberség elnökéről“ (ez a könyv címe) szóló 863 oldalas, némileg apologetikus életrajzírójának, Vít Macháleknek a véleménye, aki Hácha 1939. évi berlini meghátrálása és Beneš 1938 őszi és 1948 téli viselkedése között sok párhuzamot látott. Mindkettőjüket a történelem nagyjából már kész tények elé állította és az aláírásuk megtagadásával legfelelebb csak egy kissé bonyolultabbá tették a helyzetet. Ebben a helyzetben mindketten úgy gondolkodtak, hogy felelőtlenség lenne megengedni a vérontást, ha már úgysem tudnak semmit sem változtatni a helyzeten.¹⁷⁶

Ez a magatartás egyébként 1968 augusztusában Ludvík Svoboda tábornokot is jellemezte. Az első világháború alatti csehszlovák légiós, majd hivatásos katonatiszt 1939-ben hagyta el a hazáját, hogy a németek ellen küzdhessen. Először Lengyelországba emigrált, annak bukása után a Szovjetunióba került, ahol egy időre internálták, később pedig lehetővé tették számára az önkéntesekből álló csehszlovák katonai egységek szervezését. A háború után hadügyminiszter lett, majd a sztálinizmus időszakában félreállították. 1968-ban a nemzetgyűlés államfőnek választotta meg. Az augusztusi válság idején csak néhány hónapja volt hivatalban. Hivatásos katonaként ő sem hitt a csehszlovák ellenállás értelmében, de a szovjetek által először szorgalmazott „munkás-paraszt kormányt“ nem volt hajlandó kinevezni és ragaszkodott ahhoz, hogy a Szovjetunióba hurcolt kormánytagokat és a dubčeki pártvezetést legitim képviselőként ismerjék el. Igaz, őket viszont rávette a megszállást szentesítő moszkvai jegyzőkönyvek aláírására.¹⁷⁷ Végül is a teljes csehszlovák vezetést hazahozta. Az idős és szintén egyre betegebb Svoboda a lehetőségeihez képest igyekezett tompítani a normalizációs rezsím represszióit, ugyanakkor Svobodánál is szembetűnő a nagy történelmi, illetve ellenállási gesztusok iránti nyitottság teljes hiánya.

¹⁷⁴ Sőt, paradox módon még az első kommunista elnök, Klement Gottwald is részt vett ilyen misén.

¹⁷⁵ Machálek, Vít: cit. op. 725. o., 737. o. 743-747. o. és 754-755. o.

¹⁷⁶ Machálek, Vít: cit. op. 670-671. o. és 677. o.

¹⁷⁷ Uo. 697. o.

Hácha és Svoboda értékelésénél összetettebb kérdés Jozef Tiso első szlovák államfő megítélése, ami annál is érzékenyebb kérdés, mert őt végül halálra ítélték és kivégezték. Szlovákiában a megítélése most is megosztott. Szemben az előbb említett elnökökkel, a katolikus pap Tiso hivatásos politikus volt, aki már az 1920-as években miniszter volt, sokáig képviselőként szolgált, a pártalapító Andrej Hlinka halála után pedig az egyre inkább antidemokratikussá váló néppárt elnöke, majd vezére lett. Tiso emiatt jóval aktívabb alakítója volt az eseményeknek, mint Hácha vagy Svoboda. Ennyiben a tényleges felelőssége is nagyobb. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a vezetése alatt álló Szlovákia akkor deportálta a zsidó lakosság nagyobb részét, amikor a németek még nem voltak az országban. Tény, hogy e téren sok kivételt adott, de azon törvények alól, amelyeket éppen az ő vezetésével hoztak meg. A rendszere egyéb repressziói 1944-ig meglehetősen mérsékeltek és visszafogodtak voltak, de az 1944. évi szlovák felkelés leverése után már egyértelműen a kollaboráció szimbóluma lett.¹⁷⁸

Tiso a háború után bíróság elé került. A perének erős politikai kontextusa volt, ami érthető is. A viselkedéséről Ivan Kamenec történész a következőket írta: „A Tiso-per anyagai meghökkenítő tényről tanúskodnak: a fővádlott a per folyamán egyetlenegyszer sem vallotta magát akárcsak részben is bűnösnek, semmiféle felelősséget nem vállalt a Szlovákiában 1938 októbere és 1945 márciusa között tapasztalt negatív jelenségekért, s egy pillanatig sem kételkedett politikájának és tetteinek helyességében. Büszkén jelentette ki, hogy a bíróság által feltárt tények ismeretében is – az adott körülmények között – ugyanúgy cselekedne, ahogy az állam és a párt első embereként cselekedett. Érthetetlen konoksága jól felkészült ügyvédek is ritkán tanácsalanná tette és kellemetlen helyzetbe hozta. Felfoghatatlan volt számukra, hogy a védencük miért nem hajlandó semminemű felelősséget vállalni védhetetlenek bizonyult ügyekért, s miért nem adja tanújelét a legcsekélyebb sajnálatnak vagy kételynek sem azoknak a drasztikus eseményeknek a kapcsán, amelyek a szlovák államban megtörténtek (a zsidó polgárok kegyetlen diszkriminációja és deportálása a haláltáborokba, a német megszállás időszakában elkövetett atrocitások, szlovák katonák pusztulása és nyomorékká válása a lengyel harctéren és a keleti fronton stb.). Merőben ellentétes volt vádlott-társának, Alexander Machnak a magatartása, aki – talán taktikai okokból, talán őszintén – megbánást mutatott némely tette fölött, s vállalta értük a felelősséget. Tiso félelem és gáncs nélküli politikusnak, szenvedélyes és önfeláldozó honfinak mutatta magát, s önként vállalta s végig is játszotta a mártír tragikus szerepét. Befejezésül – néhány órával a halálos ítélet végrehajtása előtt – papírra vetette utolsó üzenetét, a „testamentumát“. E rövid és kétségkívül őszinte írásban a szlovák nemzet

¹⁷⁸ Kamenec, Ivan: Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939-1945). Aura Kiadó, 1993.

vértanújának mondja magát, aki a nemzet nevében és a kereszténységnek a bolsevizmus elleni védelmében hozta meg áldozatát. A végrendeletet erős érzelmi töltés jellemezte, s vitathatatlanul betöltötte azt a jelképes és propagandisztikus szerepet, amelyet írója szánt neki.¹⁷⁹ Tiso tehát ellentétben a fentiekben említett kollégáival politikusként viselkedett és a pere idején alapvetően az utókornak dolgozott. A probléma csak az, hogy közben teljesen elsikkadt az emberi oldala. A második világháború tragédiája és hullahegyei mellett mégiscsak nehéz szó nélkül elmenni. Azt a magyar életrajzírója, G. Kovács László történész műfordító is elismeri, hogy Tiso a kezdettől fogva kényszerhelyzetben cselekedett, nagy külső és belső nyomás alatt. „De az ország legfőbb közjogi méltóságaként, legnagyobb hatalommal és tekintéllyel bíró politikusaként vitathatatlan felelősséget viselt mindazokért a cselekedetekért, amelyek lemoshatatlan szégyenfoltként maradnak meg a történelmi emlékezetben. Nemcsak eltúrte, de igazolta, s esetenként bátorította is azokat a tetteket, amelyek az emberiség alapvető normáinak megcsúfolását és semmibevétélét jelentették, s emberek tízezreinek pokoljárásához és halálához vezettek – s egyúttal, a kereszténység eszményeinek a megtagadását is tanúsították.”¹⁸⁰

*

Remélem, hogy a fentiekben sikerült megválaszolni az opponensek által feltett kérdéseket. Néhány helyen bővebb magyarázatra volt szükség, mert röviden csak nehezen lett volna érthető a válaszom. Egyes kérdések részletes kifejtéséhez ugyanis nem egy esetben újabb disszertációt kellett volna írnom. Másutt viszont tömörségre törekedtem, de mindig csak ott, ahol a tárgyalt kérdés vagy a probléma jellege lehetővé tette. Ebből fakadnak válaszaim esetleges aránytalanságai. Legtöbb figyelmet az alkotmányjogi és államtudományi aspektusoknak igyekeztem szentelni, de a téma jellegénél fogva más társadalomtudományi területeket sem tudtam elkerülni. Ez a megközelítés különösen a válaszom elején és végén volt szükséges. Mindenesetre még egyszer szeretném megköszönni az opponenseimnek, Kiss Gy. Csabának, Kukorelli Istvánnak és Stipta Istvánnak az értékes észrevételeiket és kritikáikat, amelyek számomra egyben útmutatásként is szolgálnak későbbi kutatásaimhoz.

Budapest, 2022. 02. 15.

Halász Iván

¹⁷⁹ Kamenec, Ivan: Jozef Tiso. In: Jozef Tiso. Arcképek kettős tükörben. G. Kovács László és Ivan Kamenec tanulmánya. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997. 155-156. o.

¹⁸⁰ G. Kovács László: Jozef Tiso. Potrészlet. In: Jozef Tiso. Arcképek kettős tükörben. G. Kovács László és Ivan Kamenec tanulmánya. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 1997. 76. o.

